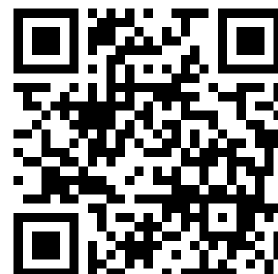


# STUDIER

ÖFVER

# THEOPHILUSLEGENDENS
# ROMANSKA VARIANTER

---

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA
HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFISK DOKTORSGRADS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

**HJALMAR LUNDGREN**

FIL. LIC. AF ÖSTGÖTA NATION

Å LÄROSALEN N:o IX

FREDAGEN DEN 16 MAJ 1913 KL. 10 F. M.

---

UPPSALA 1913

K. W. APPELBERGS BOKTRYCKERI

Någon utförlig och sammanfattande framställning af Theophiluslegenden och dess olika varianter finnes icke från senare tid — de korta afhandlingar i detta ämne som lämnats af exempelvis *Sommer* och *Kölbing* äro ju dels ganska knapphändiga, dels föråldrade, och ingen af dem medtar de italienska och spanska versioner, som föreligga. *Jubinal*, som i sin upplaga af Rutebeuf gjort så omfattande forskningar på detta område, ägnar heller icke någon uppmärksamhet åt de spanska och italienska affattningarne, och äfven hans arbete, så utmärkt på sin tid, lämnar nu en del öfrigt att önska. — Föreliggande afhandling ville vara ett försök till en mera omfattande, kritisk öfversikt och behandling af Theophiluslegenden, såväl i dess allmänna litteraturhistoriska sammanhang som ock med afseende på dess olika *romanska* varianters inbördes förhållande till hvarandra. För enhetlighetens skull har jag ansett lämpligt att medtaga en kort öfversikt af äfven de viktigare germanska versionerna.

Må det till sist tillåtas mig att till alla de personer, hvilka på ett eller annat sätt främjat mitt arbete, här uttala ett varmt och vördsamt tack. Jag

vänder mig härvid i främsta rummet till min lärare i romanska språk, Herr professor *Erik Staaff*, hvilken ständigt följt mitt arbete med välvilligaste intresse och på många sätt bistått mig med råd och upplysningar och till min lärare och vän, lektorn, förutvarande docenten, *H. O. Östberg*, som först ingaf mig tanken att göra Theophiluslegenden till föremål för en undersökning.

Herr professor *Henrik Schück*, som godhetsfullt genomsett mitt arbete, och min chef, Herr Öfverbibliotekarien dr. *Aksel Andersson*, som så välvilligt hjälpt mig med anskaffandet af en del handskriftskopior, ber jag härmed mottaga mitt vördsammaste tack.

Jag ber äfven få adressera ett särskildt tack till professor *Carl Wahlund* för mycken älskvärd hjälpsamhet och till min vän, fil. lic. frih. *Carl R. af Ugglas* för många vänligt lämnade konsthistoriska upplysningar.

Uppsala i April 1913.

*Hj. L—n.*

"De dant Theophle, ueirement,
De sun chaitif reniement;
De sa uie, de sa dolur
Oez la ueraie uerur."

*Willame Adgar:* Prologen till Theophilus-legenden, vv. 15—18.

---

## I.

Legenden om Theophilus är berättelsen om en man, som säljer sin själ åt djäfvulen för att därigenom uppnå en jordisk fördel. Dylika berättelser finnas hos alla folk, i hvilkas religion skillnad göres mellan en god och en ond princip. Människans vacklande mellan dessa båda var ett kärt ämne för medeltidens författare, och litteraturen härom är synnerligen rik. Den katolska uppfattningen af jungfru Maria, såsom "advocata generis humani", såsom syndarens hjälp och beskyddarinna, var härvid en bidragande faktor till sådana berättelsers spridning, och med Mariakultens stigande blomstring uppstod en hel grupp legender till madonnans förhärligande. Äldst dyrkades Maria endast i egenskap af gudsmodern, men så småningom växte hennes inflytande, och hon ansågs ingripa i en mängd af jordelifvets tilldragelser. Man firade Marias storhet, hennes hjärta, hennes sorger och fröjder, och denna utbredda och vidtutgrenade Mariakult afsatte också, som nämnts, spår i litteraturen. Bland de *katolska*

berättelserna om ett förbund med djäfvulen, som omintetgöres genom gudsmoderns mellankomst är legenden om Theophilus den viktigaste.

Den föreligger äldst på grekiska, skrifven af en viss Eutychianus, klerk vid kyrkan i Adana i Mindre Asien. Innehållet är i korthet följande:

En man vid namn Theophilus, var vicedominus[1] hos biskopen i Adana i Cilicien. Det var en from man, omtyckt af alla för sin oförvitlighet och sina goda gärningar. När biskopen dog, ville därför folket välja Theophilus till biskop. Men af anspråkslöshet afsäger han sig detta. En annan väljes då i hans ställe. Den nyvalde afsätter Theophilus från hans plats som vicedominus. Häröfver blir Theophilus uppbragt och söker till hvarje pris återfå sitt ämbete. Han beger sig till en i staden boende jude, hvilken anses stå i förbindelse med djäfvulen, för att genom denne söka utverka djäfvulens bistånd. Djäfvulen lofvar återinsätta Theophilus i hans ämbete, om han vill afsvärja Kristus och Maria, och

[1] Vice-dominus eller oeconomus = en prästerlig befattning, närmast biskop. På mötet i Kalcedon definierades denna syssla på följande sätt: "Quia in quibusdam Ecclesiis Episcopi sine oeconomo res ecclesiasticas tractant, placuit omnes ecclesias habentes episcopos etiam oeconomum habere de proprio clero, qui gubernet ecclesiæ res cum arbitrio sui episcopi".

lämna djäfvulen en skriftlig, med namn och sigill försedd förbindelse därpå. Theophilus samtycker och återfår också inom kort sin befattning. Följande judens och djäfvulens råd hänger han sig nu åt de värsta utsväfningar. Men så småningom börjar han ångra sig, och anropar nu madonnan om hjälp för att bli löst från sitt förbund med djäfvulen. Maria, alla botfärdiga syndares beskyddarinna, förbarmar sig också öfver honom och återskaffar Theophilus den skriftliga förbindelse denne lämnat djäfvulen. — Tre dagar därefter dör Theophilus och blir begraffven i kyrkan.

Från grekiskan öfversattes denna historia till latin och utbredde sig sedan hastigt såsom ett af den religiösa litteraturens älsklingsteman. Den hade sin gifna plats i de talrika arbeten, där jungfru Marias dygder och goda gärningar lofprisades. Historieskrifvare och krönikörer meddela den i sina krönikor och annaler. Hos demonografer, predikanter och andliga författare återfinnes den. Af sådana skriftställare har legenden vanligen bibehållits i sin äldsta form, de tillägga eller modifiera knappast i något afseende framställningen i den grekiska texten eller i de latinska öfversättningarna. Helt annat blir

förhållandet, när profanförfattarna bemäktiga sig detta ämne. Då börjar legenden varieras, suppleras, modifieras i flera detaljer, och Theophilus' historia uppträder i olika former, från balladen till mysteriet. Den bildande konsten använde sig ock häraf, och skulptörer och målare fästa scener ur denna berättelse på katedralernas fönster och murar. — Och denna popularitet bevarade Theophiluslegenden hela medeltiden igenom.

Anledningen till denna legends stora spridning är ju att söka däri, att hela dess innehåll, en människas fall, omvändelse och räddning genom madonnans hjälp så mycket harmonierade med det katolska åskådningssättet. Men det var ej blott detta lofprisande af gudsmodern som härvidlag bidrog. Äfven ett annat drag af konstitutiv betydelse i denna legend måste tas i betraktande. Det är förbundet med djäfvulen. Då detta är ett af de viktigare karakteristika för Theophiluslegenden, är det nödvändigt för ett rätt förstående af denna att något ingå på medeltidens uppfattning af hithörande frågor.

Innan vi öfvergå till behandlingen af Theophiluslegendens romanska varianter, måste vi därför söka skissera upp den bakgrund, mot hvilken denna legend bör ses. Med andra ord, vi måste något

närmare skärskåda legendens förutsättningar i det medeltida åskådningssättet, djäfvulsprincipen under medeltiden, kyrkofädernas och andra lärdes uppfattning af denna, djäfvulsfrågans stigande och fallande kurs under olika perioder och särskildt den medeltida uppfattningen af pactum eller djäfvulsförbundet.

Grekernas världsåskådning var i stort sedt monistisk, där fanns ingen oförsonlig splittring mellan tvenne absolut skilda principer. Medeltidens uppfattning åter var dualistisk, skiljande mellan en god och en ond princip. Det var ytterst den persiska dualismen, som besegrade den grekiska monismen. Äfven judendomen hade upptagit den Zoroasterska dualismen. Satan hos judarna är den judaiserade Ahriman. Kristendomen införlifvar med sig judendomens ur Zoroasterläran flutna dualism.

Öfverallt där en sådan dualistisk uppfattning gör sig gällande, finnes det ondas princip under en eller annan form. Djäfvulstrons anor gå långt tillbaka i tiden. I Gamla Testamentet uppträder djäfvulen först sent och blott sporadiskt. Motivet för hans uppträdande är afund och föremålet för denna afund är människan, hvilken såsom skapad efter Guds beläte äger oförgängligt lif. Men denna gammaltestament-

liga Satan är dock ej, i motsats till Ahriman, direkt fientlig mot det gudomliga väsendet.

I Nya Testamentet har satansidén starkare genomträngt det religiösa medvetandet och framträder flerstädes som utvecklad djäfvulstro. Djäfvulen möter här under flera namn. Han blir nu en förbittrad fiende till Kristus och den kristnes vedersakare. Världen blir ett dubbelrike: Guds och djäfvulens. Satan är motsatsen till Messias, därför nämnes han så ofta i Nya Testamentet[1].

Kyrkofäderna antaga, äfven influerade af gnosticismen, en tydlig dualistisk motsats mellan en god och en ond makt. De ansågo, att djäfvulen hade rätt öfver människorna genom synden, hvartill han förledt dem. Hans förnämsta egenskap är, enligt kyrkofäderna, afunden. Han ansågs äfven som kätteriets upphof. De exkommunicerade och odöpta stodo under djäfvulens herravälde. Dualismen mellan kött och ande blef liktydig med dualismen mellan det kristna och diaboliska. Djäfvulen var köttets, det sinnligas representant, var syndens anstiftare och hedendomens öfverhufvud.

I Talmud och Kabbala finnes också den dualistiska uppfattningen om goda och onda dämoner.

[1] Jfr *Roskoff*, a. a. I, pag. 208.

Den judiska medeltidens mystiska religionsfilosofi sysslade ju med hemliga vetenskaper, och som dessa vanligen följdes af trolldom och allehanda hemlighetsfulla konster, fick den sakkunnige kabbalisten rykte som trollkarl. Då föreställningar om Satan, häxor och djäfvulsbesvärjelse förekomma i Kabbalan, ha några därifrån velat härleda hela medeltidens djäfvuls- och häxtro. Att Kabbalan haft stor betydelse för utbredande af denna är obestridligt[1].

Under fjärde, femte och sjätte århundradena omtalas först frivilligt ingångna förbund med djäfvulen. Denne är nu frestaren till synd; skydd mot honom är dopvattnet, helgonreliker etc.

Djäfvulstrons fullständiga utbildande sker från sjunde till trettonde århundradet. Under denna tid utformas föreställningen om honom än mer påtagligt och fantastiskt. Liksom förut hedningarna och kättarna, så började nu judarna anses såsom hans tjänare par préférence.

En verksamt bidragande faktor vid djäfvulstrons utbildande var äfven Mariakulten. Marias dyrkan hade sedan fjärde århundradet utbredt sig från östern. I sjätte århundradet blefvo festerna till gudsmoderns ära allmänna, och hennes dyrkan

[1] *Roskoff*, a. a. I, pag. 257.

nådde särskildt högt under tolfte och följande århundradena. Men parallellt med Mariadyrkans utveckling gick djäfvulstrons. Maria är ju "syndarens beskyddande moder", som hon kallas i legenderna. Hon är också himmelsdrottningen och såsom sådan motsatt djäfvulen. Hans verksamhet är ofta framsprungen af hat till madonnan, och hennes historia är därför ofta sammanflätad med hans.

Men hvad som i detta sammanhang särskildt intresserar oss är djäfvulsförbundet. Ett sådant förbund, som människan frivilligt ingår med djäfvulen, är en utveckling i förhållande till den ofrivilliga besattheten och var en följd af dogmen om det moraliskt onda såsom afhängigt af människans fria vilja[1]. På denna föreställning om ett frivilligt förbund grundar sig tron på medeltidens häxväsen, hvarom mera sedan. Legenderna, särskildt Theophiluslegenden, utbildade och fortplantade denna föreställning, som fick näring af kätteriväsendet[2], hvilket redan af kyrkofäderna sattes i samband med djäfvulen. Kätteriet uppfattades nämligen af den romerska kyrkan som en "afsägelse" af den kristna religionen och Gud öfverhufvud och betraktades såsom ett motstycke till "abrenuntiatio diaboli".

[1] *Roskoff* a. a. I, pag. 284.
[2] jfr ibid. pag. 345 ff.

Detta behof att tro på hemlighetsfulla makters inverkan, som låg till grund för djäfvulsförbundet finnes ju hos alla folk. Hos greker och romare fanns en sådan tro på dämoniska pacta, men denna hade en helt annan karaktär än den judiskt-kristliga föreställningen af dylik art. I de förras uppfattning spelade djäfvulen ingen roll. — Det israelitiska folket föreställde sig ju sitt förhållande till Jehovah under formen af ett förbund, som Gud ingått med Abraham, och apostlarna upptaga dessa judiska föreställningar: kristendomen blef för dem det nya förbundet. Nödvändigt måste då affallet från Gud och hänvändandet till det onda uppfattas såsom ett brytande af det med Gud ingångna och såsom ett förbund med djäfvulen[1]. I den äldsta kristna kyrkan omnämnes flerstädes djäfvulsförbundet. Så hos den helige Augustinus: "Alla dessa konster af en både löjlig och skadlig vantro leda sitt ursprung från ett fördärfbringande umgänge mellan människor och dämoner och äro förbindelser af en trolös och bedräglig vänskap". Liknande uttalanden finnas af Clemens, Irenäus, Cyprianus m. fl.[2].

Många exempel på sådana *verkligt afslutade* för-

---

[1] *Schindler* a. a. pag. 274.

[2] Jfr ibid. 297.

bund af historiskt kända personer finnas[1]. Då förbundet med djäfvulen tänktes i analogi med förbundet med Gud låg det nära att äfven i detalj gestalta det förra efter det senare; liksom gudsförbundet beseglades äfven djäfvulsförbundet med blod. Användandet af blod vid förbundet förklaras af föreställningen hos många folk, att blodet är sätet för lifskraften. Blodet angifver således det innerligaste, oupplösligaste band och den strängaste förpliktelse. Hos romarne förpliktade offervin, blandadt med blod, till vissa handlingar. Blodet symboliserar det fullständigaste hängifvande[2].

Vid förbundet med djäfvulen var stor försiktighet af nöden, då djäfvulen är mycket listig och förslagen och på allt sätt söker lura delinkventen. Man gjorde sig ofta heller inga skrupler att söka föra honom bakom ljuset. Många äro de tillfällen, då man försäkrar sig om djäfvulens hjälp för att sedan på ett eller annat sätt draga sig ifrån den ingångna förpliktelsen. Djäfvulen användes vid kyrkobyggnader, kvarn- och ladugårdsbyggnader, broar, o. s. v. och den för hjälpen utlofvade lönen är alltid en själ. Men han blir alltid lurad. Vid

---

[1] *Schindler*, a. a. pag. 278.

[2] *Roskoff*, a. a. I, pag. 347.

en brobyggnad har man t. ex. lofvat honom den första själ, som kommer öfver bron, och man jagar då först ett djur öfver. Eller också lyckas man på ett eller annat sätt skrämma bort honom innan verket är färdigt[1]. Det är tydligt, att en sådan vanvördig uppfattning först allmännare började uppkomma på en tid, då djäfvulen förlorat mycket af sin skrämmande makt öfver sinnena. Med stigande kultur minskades nämligen fruktan för djäfvulen, och han urartade till en groteskt löjlig figur, hvarmed folkhumorn ofta sysselsatte sig[2].

Förbundet med djäfvulen var icke alltid personligt, utan kunde afslutas genom mellanhänder och förmedlare. Särskildt judarna stå ofta hos medeltidens hagiografer i förtroligt förhållande med honom (jfr Theophiluslegenden). Förbundet ingicks genom en förskrifning eller pactum, och sådana voro af olika slag. Pactum var fullständigt, när båda

---

[1] Jfr. *Toldo*, Leben und Wunder der Heiligen im Mittelalter, V, i Studien zur vergleich. Litteraturgeschichte, 2, pag. 344.

[2] Jfr. *Roskoff* a. a. I, pag. 395. "Es ist nicht zufällig, dass der Mensch von der Zeit an über den dummen Teufel zu lachen begann, und dieser mehr zur Belustigung spielen musste, wo die geschichtliche Weltlage eine Wendung zum bessern zu nehmen angefangen hatte. Diese Wendung ist ungefähr am Ende des 11. Jahrhunderts bemerklich".

parterna underskrifvit detsamma. Men det fanns äfven ett sådant, som endast djäfvulen, ej människan, beseglat med sin underskrift. Att komma ifrån det förra slaget var ytterst svårt. Med Guds eller madonnans hjälp kunde man däremot bli löst från det senare. Det var på föreställningen om ett sådant frivilligt förbund som medeltidens häxväsen grundade sig. Hvilken oerhörd utsträckning detta fick, därpå lämna otaliga bevarade dokument från häxprocesserna flerfaldiga bevis. Dessa processer, där på den lösligaste misstanke den anklagade torterades och dömdes, äro bland de mörkaste punkterna i medeltidens historia. Och de fortsatte ju i stor utsträckning under renässansen och in i nyare tiden. För att vid rannsakningen med häxorna alltid ha en fast norm, efter hvilken man kunde döma, utarbetades en särskild bok, den bekanta Malleus maleficarum eller Häxhammaren, författad af Jacob Sprenger (hufvudsakligast) och Heinrich Institutor och utgifven sannolikt år 1489 [1]. Denna bok visar på ett ohyggligt sätt, till hvilka oerhörda excesser djäfvulstron kunde leda. Den redogör utförligt för olika slag af trolldom och besatthet, för häxornas förhållande till djäfvulen och lämnar en

[1] Se härom *Horst* a. a. II, pag. 32 ff.

mängd råd, hur man med inkvisitoriska medel alltid skulle kunna få de anklagade dömda. Den är, har det sagts, en hammare, som alltid träffar[1].

Det har varit nödvändigt, att något dröja vid dessa kulturhistoriska förhållanden, ty det är ur föreställningar som dessa Theophiluslegendens popularitet till stor del förklaras. Och Theophilus' historia spridde sig hastigt under medeltiden. Jag lånar här några ord från Sepet, som skildrar denna legends spridning på följande sätt: "C'était l'epoque où il se fit, de l'Église grecque à l'Église latine, une grande transmission de fêtes, de traditions, de légendes d'origine orientale. L'histoire de Théophile, copiée de manuscrit en manuscrit, se répandit de monastère en monastère. Elle devint bientôt un des thèmes préférés sur lesquels s'exerçait dans les cloîtres, les cathédrales et les abbayes, l'art poétique des meilleurs clercs qui s'étaient repris, depuis Charlemagne, avec une ardeur nouvelle à cultiver l'antique hexamètre"[2]. Och vidare: "Le crime et la pénitence du clerc d'Adana entrèrent désormais dans le vaste répertoire narratif, lyrique et satirique

---

[1] I V. Rydbergs Medeltidens magi, pag. 114—123 lämnas en redogörelse för innehållet i Malleus maleficarum.

[2] *Sepet*, a. a. pag. 10.

des ménestrels et jongleurs qui charmaient les loisirs des princes dans leurs palais, des barons dans leurs manoirs, des riches bourgeois dans leurs *ostels*, des convives dans les noces et du peuple dans les rues et les places des cités. Ce devint un des lieux communs de la littérature et de la mémoire populaires [1].

[1] *Sepet*, a. a. pag. 12.

---

II.

## Grekiska versioner.

Theophiluslegenden föreligger, såsom nämnts, äldst på grekiska. Två olika manuskript af denna grekiska text finnas bevarade, ett i Paris (Ms. Coislian N:o 283) och ett i Wien[1]. Denna äldsta version härrör från en viss Eutychianus. Denne anger sig själf såsom författare med följande ord: Ἐγὼ δὲ Εὐτυχιανὸς, ταπεινὸς καὶ ἁμαρτωλὸς, οἰκογενὴς γενόμενος τοῦ τρισμακαρίστου τούτου ἀνδρὸς Θεοφίλου, λοιπὸν δὲ καὶ κληρικὸς τῆς αὐτῆς καθολικῆς εκκλησίας — — — ἑώρακα τοῖς ὀφθαλμοῖς μου καὶ ἀκήκοα — — — τὰ εἰς αὐτὸν συμβάντα βεβαίως ἀνεγραψάμην — — —[2]. Dessa två manuskript äro sins emellan ganska olika. Att i detalj jämföra dem faller utom ramen för denna undersökning. De äro närmare behandlade af Ludvig Sinner[3]. Angående tiden och platsen för Theo-

[1] *Sommer* pag. 4—8; *Kölbing* pag. 2; *Jubinal* II. pag. 331—357.

[2] slutet af Wienms.

[3] *Jubinal* II pag. 331—332.

philuslegenden äro de sinsemellan öfverensstämmande. Parismanuskriptets uppgift: Ἐγένετο κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, πρὶν γενέσθαι τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἀθέων ἀλιτηρίων Περσῶν ἐν τῇ τῶν Ῥωμαίων φιλοχρίστῳ πολιτείᾳ, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων ὀνόματι Ἄδανα τῆς τῶν Κιλίκων δευτέρας ἐπαρχίας, οἰκονόμονα γενέσθαι ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ ὀνόματι Θεόφιλον återfinnes också i Wienms.

Dock — för studiet af legendens vidare utbredning behöfver man icke gå tillbaka till dessa grekiska texter. Det är nämligen tydligt, att alla senare behandlingar af ämnet återgå på latinska öfversättningar af den Eutychianska urtexten.

III.

# Romanska versioner.

## A. Legenden på latin.

Den Eutychianska texten, sådan den förefinnes i de två ofvannämnda manuskripten, ligger först till grund för tvenne viktiga latinska öfversättningar, hvilka äro utgångspunkt för flera senare medeltida varianter af Theophiluslegenden. Dessa öfversättningar äro verkställda af Paulus Diakonus och Gentianus Hervetus.

### Paulus Diakonus.

Den öfversättning, som gjorts af Paulus, hvilken var diakon i Neapel på 800-talet, finnes meddelad i Acta Sanctorum[1]. Den är utgifven efter trenne olika manuskript[2] under titeln: *Miraculum S. Mariæ de Theophilo Poenitente, Auctore Eutychiano, Interprete Paulo Diacono Neapoleos.* — Då jag i det följande ofta får anledning återgå till denna behand-

[1] Acta S. Tom. I Febr. pag. 483—487.

[2] ibid. pag. 482: Hanc S. Theophili historiam, olim Latine translatam, sed hactenus ineditam, damus ex tribus antiquis codicibus Mss. monasterium Belgicorum, Aquicinctini, Lætiensis et S. Gisleni.

ling, är det nödvändigt att här lämna en utförligare redogörelse för dess innehåll. Legenden är i Acta Sanctorum indelad i tre kapitel.

1 kap. Theophili a vita pia discessus; Christus et S. Maria abjurati.

Angående tiden och platsen för händelsen ansluter sig denna version troget till originalet. I öfverensstämmelse med den grekiska texten börjar nämligen berättelsen på följande sätt: Factum est, priusquam incursio fieret in Romanam Rempublicam execrandæ Persarum gentis, fuisse in una civitate nomine Adana, Ciliciorum secunda regione, quendum Vice-dominum[1] sanctæ Dei Ecclesiæ, nomine Theophilum — —

Så skildras dennes utmärkta egenskaper; biskopens död; folkets önskan att välja Theophilus till efterträdare och dennes afböjande af utmärkelsen. En annan blir då vald, och denne afsätter Theophilus från hans plats ss. vice-dominus. Då sker omslaget med den fromme mannen. Han ändrar helt och hållet karaktär: "vanam ac transitoriam magis quam cælestem appeteret dignitatem; intantum, ut etiam maleficorum postularet auxilium".

Han beger sig till en i staden boende jude —

[1] Paulus Diakonus öfversätter οἰκονόμος med vice-dominus.

"nefandissimus et omnino diabolicæ artis operator". — Denne för Theophilus vid midnattstid till stadens circus, där hans möte med Satan skildras på följande sätt: "subito ostendit ei albos chlamydatos cum multitudine candelabrorum clamantes et in medio Principem sedentem. Erat enim diabolus et ministri ejus". Nu följer ett samtal mellan juden, Theophilus och Satan, hvilken senare fordrar afsvärjelse af Kristus och Maria samt skriftlig förbindelse därpå. Theophilus bifaller och återinsättes redan följande dag i sitt ämbete.

2 kap. Theophili poenitentia. Spes veniæ a Deipara Virgine impetrata.

Här skildras först Theophilus' ånger. Han beklagar sitt öde och bestämmer sig slutligen för att anropa gudsmodern om hjälp. Han tillbringar 40 dagar och nätter i templet under bön och fasta. Efter denna tid visar sig Maria för honom, men säger, att hans brott är för stort för att kunna förlåtas. Nu följer en ny bön af Theophilus, däri han åberopar sig på en del personer, som, trots stora förbrytelser och synder, fått förlåtelse: Nisi enim fuisset poenitentia, quomodo *Ninivitæ* salvati fuissent? Nisi poenitentia esset, ***Raab*** meretrix non

salvaretur. Nisi esset poenitentia, quomodo *David* . . . indulgentiam meruit. Han åberopar sig vidare på aposteln *Petrus*, på *Zachæus*, på *Paulus*, på *Korinthierna*, på *Cyprianus*. Efter en lång trosbekännelse af Theophilus lofvar Maria honom sin hjälp.

3 kap. Peccata remissa. Chirographum redditum. Obitus Theophili.

Theophilus dröjer ännu tre dagar i templet, efter hvilken tid Maria åter visar sig för honom. Hans ånger är nu tillfyllest. Efter ytterligare trenne dagar återger honom Maria förskrifningssedeln. Dagen därpå, en söndag, berättar Theophilus hela sin historia för biskopen — "subtiliter" — och lämnar honom förskrifningen. Biskopen uppmanar folket till bön och ber Theophilus uppbränna sedeln. När folket ser den brinna, börja de ropa: Kyrie eleyson. Efter tvenne dagar dör Theophilus och begrafves i samma kyrka, där Maria uppenbarat sig för honom.

---

Så ter sig innehållet i denna öfversättning, hvilken Paulus Diakonus försedde med följande dedikation: "Domino gloriosissimo et præstantissimo regi Carolo" [1]. Intet af vikt i den eutychianska tex-

[1] Jfr *Sommer* a. a. pag. 8 och 9. Ovisst är, hvilken Carl som åsyftas. Man kan tänka på Carl den store; Carl den

ten ändras af Paulus. De ställen där Paris-ms. och Wien-ms. öfverensstämma återgifvas ordagrant. Men Paulus öfversättning är betydligt utförligare och fullständigare än Paris-ms. Tilläggen stämma i regel öfverens med Wien-ms. Kölbing[1] häfdar gent emot Sommer[2] att Paulus mest ansluter sig till Paris-ms. Jag har icke funnit skäl närmare undersöka detta förhållande, såsom strängt taget fallande utanför mitt ämne. Här är tillräckligt påpeka, att denna latinska öfversättning innehåller den grekiska berättelsen sådan denna föreligger i de två bevarade manuskripten.

## Gentianus Hervetus.

De ofvan nämnda grekiska manuskripten användes af Simeon Metaphrastes för hans kända legendsamling[3]. Denna Simeon Metaphrastes behandling

---

skallige; Carl den tjocke (= Carl III). Jfr Acta S. Tom I pag. 482. *Ebert* a. a. III pag. 295, anser Carl III vara den som åsyftas.

[1] a. a. pag. 2 och 3.

[2] a. a. pag. 9 och 10.

[3] Acta Sanct. Tom I pag. 482: Paulo Diacono aliquanto junior fuit Simeon Metaphrastes, qui hanc S. Theophili poenitentiam ab Eutychiano scriptam, elucubratis a se aliorum Sanctorum Actis adjunxit, retulit. Om denne Simeon M. se A. Lipomanus: De vitis sanctorum, Præfatio: "De eo autem

öfversattes till latin af Gentianus Hervetus, hvilkens öfversättning finnes meddelad af Surius[1] under titeln:

*Poenitentia et revocatio ad dominum nostrum Jesum Christum quæ facta est in quodam oeconomo, nomine Theophilo, Ecclesiæ orientalis regionis, nomine Adana, per intercessionem sanctissimæ et gloriosissimæ Dei parentis, sember virginis Mariæ: ex Simeone Metaphraste, sed authore Eutychiano, hujus Theophili minister.*

Denna öfversättning ansluter sig troget till Wien-ms.[2] Detta manuskripts tillägg: Ἐγὼ δὲ Εὐτυχιανὸς etc.[3], som saknas i Paris-ms., återges här ordagrant: "Ego autem Eutychianos, humilis et peccator, qui fui natus in ædibus huius beatissimi Theophili et deinde clericus huius catholicæ ecclesiæ, cum secutus meum dominum ei inseruijssem in af-

hæc est communis peritorum virorum Ecclesiæ orientalis sententia: Vitas sanctorum ex diversis authorum libris eum in unum volumen redegisse et quæ alicuius viri titulo erant inscripta, eas sub suo titulo reliquisse.

[1] *Surius*, De probatis sanctorum, pag. 823—829 utan någon kapitelindelning.

[2] Jfr *Maillet*, a. a. introduction, pag. v: "Surius a donné à peu de chose près la traduction latine du manuscrit de Vienne. J'en ai fait la comparaison avec le texte grec. Jfr *Sommer*, a. a. pag. 10—11 och *Kölbing*, a. a. pag. 2.

[3] Se ofvan pag. 17.

flictione, quæ vidi oculis meis et auribus audivi à beata eius lingua, securè et certà scripsi, quæ ei contigerant, et exposui fidelibus amicis et pijs viris: Ad gloriam Dei omnipotentis et Domini nostri Jesu Christi, qui glorificatur in sanctis suis [1].

Det är nödvändigt att här lämna en skildring äfven af denna öfversättnings innehåll i de punkter, där denna afviker från Paulus Diakonus'. Skiljaktigheterna röra endast vissa detaljer. — Så lämnar Gentianus Hervetus titeln oöfversatt: "esset oeconomus in sanctissima Dei catholica ecclesia, nomine Theophilus" under det Paulus Diakonus skrifver vicedominus. Juden för Theophilus enligt Paulus' berättelse till stadens *circus*. Motsvarande ställe hos Gentianus blir *hippodromum civitatis*. Judens uppmaning: hvad du än får se eller höra, blif icke förskräckt och gör ej korstecknet. låter Gentianus följas af anmärkningen: Crux enim nihil opis affert hominibus, sed est potius ludibrium et fraus Christianorum.

Skildringen af det nattliga mötet med Satan lyder hos Gentianus: repente ei ostendit quosdam visiones, nempe viros plurimos lenis indutos, cum multitudine lampadum et satellitum, voces emitten-

[1] *Surius*, a. a. pag. 829.

tes et laudibus prosequentes et in medio eorum sedentem principem tenebrarum.

De personer, på hvilka Theophilus åberopar sig i sin bön till Maria äro här de samma som hos Paulus, och berättelsens gång i det följande utan vidare anmärkningsvärda olikheter.

---

Dessa båda nu behandlade öfversättningar ligga till grund för en stor mängd varianter af Theophiluslegenden, hvilka voro spridda under medeltiden. Jag skall i det följande söka gifva en så vidt möjlig fullständig öfversikt öfver dessa och söka bestämma deras inbördes förhållande till hvarandra.

### Pseudo-Hrotsvitha.

Hrotsvitha[1], nunnan i Gandersheim, som lefde mellan åren 932—1002, tillskrifves en version af legenden om Theophilus — en dikt på 455 hexametrar under titeln: "Lapsus et conversio Theophili vice domini"[2]. Emellertid är det starkt ifrågasatt, om Hrotsvitha är författaren och det troliga är, att här

[1] Namnet Hrotsvitha anses vara liktydigt med Clamor validus. Det skrifves på flera sätt: Hrotsvitha, Hroswitha, Rosvita, Roswida etc.

[2] *Barack*, a. a. pag. 80—94.

föreligger en litterär mystifikation. Den som påvisat detta är Joseph Aschbach i en uppsats med titeln "Roswitha und Conrad Celtes"[1], till hvilken jag hänvisar.

Hrotsvitha eller Pseudo-Hrotsvitha visar, jämte många likheter, flera afvikelser från Paulus Diakonus och Gentianus Hervetus[2]. En närmare analys skall visa detta. Utan motsvarighet är diktens början vv. 1—14, där i andra versen (vv. 1—2)

"Postquam lux fidei, crescens per climata mundi
Siciliam tenebris errorum solvit ab atris — —"

tydligen Sicilia lästs i st. f. Cilicia[3].

Skildringen fortskrider därefter på ungefär samma sätt som hos Paulus men vv. 62—66 förete en olik-

[1] Wien, kais. Akad. d. Wissenschaften. Sitzungsberichte, Phil.-hist. Classe. 1867 Band LVI, Heft I.

[2] *Ebert*, a. a. III pag. 295 antar utan vidare Paulus Diakonus såsom förebilden. Jfr Eberts analys, a. a. o. del pag. 295—298: "Was das Verhältniss der zuletzt betrachteten Dichtung zu ihrer Vorlage betrifft, so folgt sie ihr zwar im allgemeinen so getreu, dass selbst manche Ausdrücke derselben bei Hrotsvitha wiederkehren, aber es finden sich auch, wie schon in der Analyse angedeutet, in ihr einzelne bemerkenswerthe Ausführungen und Zusätze, welche das Streben der Dichterin nach tieferer, namentlich auch psychologischer, Begründung erkennen lassen".

[3] Samma afvikelse, eller kanske rättare *skriffel*, visar äfven en del andra versioner. Se nedan.

het. Det är skildringen af Theophilus' sinnestillstånd efter afsättningen. Det heter här:

"Istec sed, fragilis tolerans patienter honoris
Dampnum, tristitiam pellit de pectore cunctam,
Gaudebatque satis, sese jam posse vacare
Tanto liberius studio Christi famulatus,
Quanto curarum securus erat variarum",

och först senare framträder förändringen[1].

På andra ställen däremot ansluter sig denna framställning mycket nära till Paulus Diakonus. Så exempelvis skildringen af Theophilus sammanträffande med Satan:

| Pseudo-Hrotsvitha vv. 99—102. | Paulus Diakonus Acta S. I, pag. 484. |
| --- | --- |
| . . . Intulit inque locum, multo phantasmate plenum,<br>In quo tartarei steterant in veste coloni<br>Alba, candelas plures manibus retinentes.<br>Inter quos medius princeps residebat iniquus. | . . . subito ostendit ei albos chlamydatos cum multitudine candelabrorum clamantes; et in medio principem sedentem. |

Flera sådana likheter skulle kunna påvisas.

[1] *Ebert* anmärker äfven a. a. pag. 298 not 1 att Maria i denna version visar sig för Teophilus *in somnis;* under det andra versioner blott ha på motsvarande ställe ett *media nocte.* Jfr ock nedan, pag. 54.

Pseudo-Hrotsvithas dikt innehåller, som nämnts, 455 hexametrar, men själfva legenden slutar med v. 447. De åtta sista raderna ha nämligen intet sammanhang med Theophilus' historia. De innehålla, som Ebert påpekar, en bordsbön[1]. Jag återkommer senare till denna version i kapitlet om de olika affattningarnas inbördes förhållande till hvarandra.

## Marbod.

Marbod, biskopen af Rennes, † 1123, nämnes äfven ss. författare till en behandling af legenden. Denna finnes intagen i Acta Sanctorum Tom I, pag. 487—491, omedelbart efter Paulus Diakonus' öfversättning. Emellertid är det omstridt, huruvida Marbod verkligen är författaren, och utgifvarne af Acta S. ha också aftryckt denna version under titeln: "Eadem historia metrica, Auctore (*ut credi-*

[1] Jfr *Ebert* a. a. pag. 297 o. 298. Mit einem Preis des Erbarmens Christi und einem Amen schliesst Hrotsvitha diese Dichtung, welche die letzte der ersten Gruppe der Legenden ist, die zuerst allein herauskamen. So erklärt sich, dass gerade ihr noch acht Hexameter hinzugefügt sich finden, die einen Tischsegen enthalten: dieses versificirte Tischgebet, das keinerlei Beziehung zu der Theophilusdichtung hat, sollte offenbar nach dem Vortrag jeder der Legenden des Buchs gesprochen werden können, indem dieselben, wie sich hieraus ergibt, zu der in den Klöstern während der Tafel vorgeschriebene Lectüre bestimmt waren.

*tur*) Marbodo, Episcopo Redonensi". W. Meyer[1] anser att formen talar emot Marbod ss. författare, under det Sommer[2] och Kölbing[3] ej inlåta sig på denna fråga utan blott omnämna denna behandling i dess förhållande till andra varianter.

Denna s. k. Marbodska version, skrifven på leoniska vers, är indelad i fyra kapitel:

I) Theophili vita pie cœpta, lapsus in scelera; Christo et S. Maria abjuratis.

II) Poenitentia Theophili.

III) Increpatio S. Mariæ apparentis et spes veniæ impetrandæ data Theophilo.

IV) Theophilo peccata remissa; chirographum restitutum; ejus obitus.

Här nämnes intet om vare sig platsen eller tiden för händelsen. Berättelsen börjar nämligen:

"Quidam magnorum Vicedomnus erat meritorum
Theophilus nomen; tenuit quoque nominis omen
Quippe malum cavit, cultum Deitatis amavit", etc.

och fortsätter sedan ungefär ss. hos Paulus. Sommers uppgift[4]: "Hic nihil, quod Paulus tradit, omis-

---

[1] Se München, Akad. d. Wiss. Sitzungsberichte, phil.-hist. Classe 1873, pag. 58.

[2] a. a. pag. 12.

[3] a. a. pag. 8 ff.

[4] a. a. pag. 12.

sum est", synes mig fullt berättigadt, men olikheter mellan denna behandling och Paulus Diakonus förefinnas dock. Så t. ex. skildrar Paulus Theophilus' besök hos juden mycket utförligt, under det här den olikheten förefinnes, att juden tvärtom uppsöker Theophilus:

"Nunc aliquis siquidem vir pestifer et magus idem
Hebræus gente, se dæmone plenus agente,
Ut videt afflictum, nec non quasi mente relictum
Mox adit, hortatur", etc.[1]

**Radewinus.**

Legenden om Theophilus föreligger ock i en annan versbehandling på latin af historieskrifvaren Radewinus, † 1177[2]. Denna dikt innehåller 651 vers på skilda metra under titeln:

Versus et vita Theophili[3].

Vv. 1—14, som innehålla en hyllning till jungfru Maria, äro utan motsvarighet i andra versioner. Sedan följer själfva legenden. Särskildt liffull är i denna behandling förskrifningsscenen, vers 211 ff.:

---

[1] Jfr Acta S. a. d. pag. 484.

[2] Gröbers Grundriss II, 1 pag. 397. Die Legende von Theophilus dichtete... nach derselben Quelle wie Marbod der Geschichtsschreiber Radewin unter Einfügung von Reden, Betrachtungen und Huldigungen für Maria.

[3] Jfr *W. Meyer* (i München, Akad. d. Wiss. Sitzungsberichte, phil.-hist. Cl. 1873) pag. 49 ff.

laudas? laudo. negas? nego. spondes? spondeo firme.
dicunt et dicta mox in scriptum rediguntur,
impressa cera, digiti quam gemma sigillat.

Legenden slutar med vers 637; vv. 638—651 äro ett tillägg, innehållande en bön till Maria och i sista versen nämner Radewin sig själf såsom författare:

"tu miseri miserere tui uatis RADEWINI."

Hvarken Sommer eller Kölbing omnämna denna version.

**Fulbertus,**

episcopus carnotensis, † 1028, har också en kort skildring af legenden [1]: "Is ergo Theophilus incedens olim in patria euiusdam episcopi Ciliciorum, *ut scriptura quædam* testatur . . ."

Jag anser för sannolikt, att denna "scriptura quædam" är Paulus Diakonus' öfversättning, ty Fulbertus' skildring öfverensstämmer i allo med dennes — på flera ställen t. o. m. ordagrant [2].

[1] D. Fulberti Carnotensis opera varia, Paris 1608. Sermo de nativitate beatissimæ Mariæ virginis pag. 136.

[2] Jfr exempelvis Fulbertus, a. a. pag. 137 . . . "facies refulsit ut sol" . . . med motsvarande ställe hos Paulus Diakonus (Acta S. Tom I pag. 487) "effulsit facies venerabilis Vicedomini sicut sol".

**Petrus Damianus,**

† 1072, har en kort antydan om Theophilus i en af sina Sermones, nämligen Sermo XLIV, I: "In nativitate beatissimæ virginis Mariæ", där det heter: . . . "Quid tibi negabitur, cui negatum non est Theophilum de ipsis perditionis faucibus revocare . . ."[1].

**Sigibertus Gemblacensis.**

Sigibertus Gemblacensis († 1112) omtalar händelsen i Theophiluslegenden i sin krönika[2]. Denna korta berättelse är i öfverensstämmelse med Paulus Diakonus. Att Sigibertus verkligen känt till Paulus Diakonus framgår äfven däraf, att han omnämner honom i sitt arbete: "De scriptoribus ecclesiasticis", cap. LXIX[3].

**Bernhard af Clairvaux,**

† 1153, gör en antydan om Theophilus' historia i en "Ad gloriosam virginem Mariam deprecatio et laus elegantissima" med följande ord: "Famosum

[1] *Migne:* Patrologiæ cursus completus, Patres latini, CXLIV pag. 740.

[2] *Migne:* Patrologiæ cursus completus, Patres latini, CLX pag. 102.

[3] ibid. pag. 562: "Paulus, diaconus Neapolitanæ Ecclesiæ, transtulit de græco in latinum vitam sanctæ Mariæ Aegyptiacæ".

huius tuæ benignitatis testimonium est per te Theophilus restauratus gratiæ“ [1].

### Vincentius Bellovacensis.

Den lärde dominikanern Vincentius Bellovacensis (1190—omkr. 1264) meddelar historien om Theophilus i “Speculum historiale“ 21 boken, kapp. 69—70 [2]. Att Paulus Diakonus' framställning af författaren varit känd, synes otvifvelaktigt: flera ställen återgifvas här nämligen med samma ord som hos denne [3], men flera varianter träffas också i denna behandling.

### Albericus Triumfontium

eller Aubry de Trois-Fontaines, som hans namn lyder på franska (han var munk i cistercienserklostret i Trois-Fontaines i Champagne) uppräknar i sin krönika, som redigerades åren 1232—1252, äfven denna händelse: Anno DXXXVIII: “De Theophilo poenitente per beatam Mariam reconciliato“ [4].

---

[1] Divi Bernardi Claræ Vallensis abbatis . . . opera omnia. Antwerpen 1609 pag. 268.

[2] Vincentius Bellovacensis: Speculum historiale, Nürnberg, Anton Koberger, 1483.

[3] Jfr för öfrigt Sommer a. a. pag. 14.

[4] Alberici Monachi Trium Fontium, Chronicon, Hanover 1698.

**Martinus Polonus**

berättar i "Imperatorum et Pontificum Romanorum a Christo nato supputationes" legenden på följande sätt:

"Hoc tempore[1] in una urbe Ciliciæ, constat Theophilum archidiaconum extitisse, qui Christum et eius genitricem abnegando, diabolo reverentiam præbuit, qui postea per diabolum, ad quod uolebat promotus tandem ad cor rediens, et cum fletu dura poenitentia se affligens, mediante beata Virgine Maria, veniam et gratiam recuperavit"[2].

**Honorius Augustodunensis[3],**

som lefde under påfven Innocentius II:s pontifikat, anför berättelsen i sin Speculum Ecclesie i kap. "De Assumptione Sanctæ Mariæ"[4] med en anmärkningsvärd afvikelse i framställningen angående judens förmedling. Det heter här: "Qui perfidus preditum c u m c a r t a ad diabolum mittit, adjutorium ejus efficax promittit[5].

[1] Anno a Christo nato DXLI.

[2] Martini Poloni Archiepiscopi Consentini . . . Opera, Basel 1559, pag. 105.

[3] Om honom se: Hist. litt. de la France XII pag. 165 ff.

[4] *Migne:* Patrologiæ cursus completus, Patres latini CLXXII, pag. 992—994.

[5] Ibid. pag. 993.

Detta tillägg: cum carta, är, så vidt jag kunnat finna utan motsvarighet i andra behandlingar[1].

**Petrus Canisius (1524—1597).**

Petrus Canisius har en ganska utförlig behandling af legenden[2]. Han ansluter sig uppenbart till Gentianus Hervetus, ehuru han låtsar sig känna endast Simeon Metaphrastes[3]. Angående tiden och platsen finnes här angifvet: "Cum Cæsar Justinianus rerum patiretur, Theophilus quidam in oppido Ciliciæ Adana Oeconomus, sive ut alii vertunt Archidiaconus ecclesiæ fuit".

**Martinus Delrius,**

historiker och teolog, 1551—1608, omnämner Theophilus i sin "Disquisitionum magicarum libri sex".

---

[1] I ingen version af Th.-legenden förekommer något dylikt. Men däremot i en med denna legend befryndad berättelse, näml. *Anthemios*, jfr nedan pag. 136. Jfr äfven nedan pag. 128, not 5.

[2] De Maria Virgine incomparabili etc. Ingolstadt 1577, pag. 679—681.

[3] Ibid. pag. 680: . . . confirmat narrationem Metaphrastes. Jfr *Sommer* a. a. pag. 11 "Gentiani Herveti translationem excerpsit . . . Petrus Canisius . . . quamquam ipsum duntaxat Simeonem Metaphrastem, non interpretum latinum, sibi cognitum esse simulat".

Han ansluter sig, såsom redan Sommer anmärkt till Petrus Canisius [2].

---

**Texten i Zeitschrift f. roman. philologie I.**

Efter en handskrift i Bibliothèque nationale i Paris (fonds latin. 2833 A fol. 115 ff.) har A. Weber i Zeitschrift f. roman. philologie, Bd I, 1877, pag. 523 ff. publicerat en intressant affattning af legenden, skrifven på accentuerad jambisk trimeter i fyra-radiga strofer. I sin första edition af Rustebeuf [3] nämner A. Jubinal denna dikt, och i den nya upplagan, 1875, III, 237 säges härom: "La Bibliothèque nationale contient encore un ms. du XI<sup>e</sup> siècle, n° 2333 A, qui nous offre, au folio 116, une pièce de vers: De Theophilo. Comme ce ne sont ni les vers de Rhotsvitha, ni ceux de Marbode, il pourrait être curieux d'examiner cette production de plus près que je ne l'ai fait". Början af denna handskrift stammar från 1200-talet,

[1] *Sommer* a. a. pag. 11. Pariter hoc Canisii summarium fere ad verbum transcripsit Martinus Del Rio.

[2] Se *Martinus Delrius:* "Disquisitionum Magicarum Libri sex. Coloniæ Agrippinæ 1633. Bok 3, pars. 1, quæst. 7, sect. 2, pag. 443—444.

[3] Se nedan pag. 72.

men dikten om Theophilus tyckes skrifven på 1300-talet [1].

Dikten innehåller 99 fyr-radiga strofer.

Strof 1 och 2 äro en inledning. Med strof 3 börjar själfva berättelsen. Intet nämnes här om tiden eller platsen.

3. Fuit, ut referunt, in episcopio
Quidam vir nobilis notus confinio.
Qui vicedomini functus officio
Solers officii vacabat studio.

4—8. Theophilus' karaktär och egenskaper.

9—12. Folket vill välja honom till biskop.

13. Han afsäger sig:

Clamat incongruum tantis honoribus
Unum tot hominum preponi milibus,
Indoctum literis, enervum sensibus,
Egentem meritis, lascivum moribus.

14—22. Theophilus afsättes. Hans sinnesstämning och beslut att uppsöka juden.

23—24. Juden och dennes löfte om hjälp:

Quidam maleficus Apellæ genere
Urbem tunc temporis fertur incolere.
Cujus consiliis istud committere
Volens, cur venerit, cepit exponere.

Magus Theophilo spondens auxilia
Redire precipit sub nocte media.

[1] Se Zt. f. rom. phil. I, pag. 523.

25—34. Scenen inför Satan. Man lägge särskildt märke till

28. Finitis itaque paucis sermonibus,
Induti niveis viri clamidibus
Apparent maximis clamantes vocibus
Micante plurimis circo luminibus[1].

35—40. Han återfår sitt ämbete. Hans förändrade lif.

41—47. Hans ånger och klagan öfver sitt öde:

Heu, miser! miseris, inquit, miserior,
Miser miseria cunctis superior,
Quisne mortalium dicam inferior
Ad tantum facinus fuit audasior?
(str. 42.)

48—50. Han beslutar anropa madonnan om hjälp.

51—57. Theophilus' bön till madonnan.

58. Maria visar sig för honom.

59—63. Hans brott är dock för stort för att kunna förlåtas.

64—67. Theophilus förnyar sina böner och åberopar sig på andra som undfått förlåtelse. De precedensfall som nämnas äro följande:

66. *Raab*, que meretrix scortum exercuit,
*Petrum*, qui dominum ter negans corruit,
*David*, qui crimini duplo succubuit,
Donec peniteant, deus sustinuit[2], —

[1] Jfr ofvan, pag. 21, 25, 28.

[2] Jfr ofvan pag. 21, 22.

70. Theophilus' trosbekännelse.

71—77. Maria försvinner, men återkommer snart därpå och säger att hans böner blifvit hörda.

78—81. Förskrifningssedeln återlämnas.

82—84. Theophilus' tack.

85—91. Händelsen omtalas för folket. Förskrifningssedeln uppbrännes. Här skildras hans glädje på följande sätt:

91. Illic cum presule plebs testis affuit,
Quando miraculum istud apparuit:
Ut se Theophilus ad aram posuit,
Sole lucidior luce resplenduit [1].

92. Folkets glädje.

93. Theophilus' död.

94—99. En lofsång till madonnan.

Af denna analys framgå dels flera likheter med Paulus Diakonus, dels flera afvikelser. Den mest i ögonen fallande olikheten är att i denna affattning ingenting nämnes vare sig om tiden eller platsen för händelsen. Men likheterna äro flere. Så öfversättes titeln till vicedominus (str. 3) [2]. Precedensfallen (str. 66) äro de samma, fast ej så många nämnas som hos Paulus Diaconus. Theophilus' sinnesstämning vid förskrifningssedelns uppbrän-

[1] Jfr ofvan, pag. 32, not 2.

[2] Jfr ofvan, pag. 20, noten.

nande (str. 91) skildras på samma sätt som i Paulus' öfversättning — allt detta tyckes ge vid handen denna affattnings frändskap med Paulus Diakonus.

### Legenda aurea.

I Legenda aurea, Jacopo di Voragines berömda legendsamling, finnes äfven berättelsen om Theophilus. Den ingår i kap. CXXXI, *De nativitate beatæ Mariæ virginis*[1]. Här läses äfven Siciliam i st. f. Ciliciam[2] och Fulbertus Carnotensis citeras: "Apud Siciliam anno domini DXXXVII fuit quidam vir nomine Theophilus cujusdam episcopi vicedominus, ut ait Fulbertus Carnotensis episcopus, . . . Anmärkningsvärdt är, att i denna korta relation tydligen står att förskrifningen skulle ske med blod: . . . "et abnegationis chirographum *suo sanguine proprio* scripsit et scriptum annulo sigillavit . . ."[3].

Kortare antydningar om denna legend, hvilka visa dess stora popularitet, möta flerstädes hos medeltidens teologer och lärde och ännu in i nyare tid. Hos Bonaventura, Albertus Magnus, Trithemius, Vossius, Lipélous, Brendebachius och Hercules Vince-

[1] Se Legenda aurea, anf. ed. pag. 593 ff.

[2] Jfr ofvan, pag. 27, not 3.

[3] Detta finnes äfven hos Rutebeuf (jmf. pag. 78) och hos Brun von Schonebeck (jmf. nedan, pag. 142).

mala (i Miracula Mariæ Virginis 1579) finnes Theophilus omnämnd eller hans historia berättad. Latinska manuskript af Theophiluslegenden finnas spridda i många bibliotek [1]. De flesta af dem på prosa innehålla Paulus Diakonus' parafras af den Eutychianska texten och börja: "Factum est, priusquam incursio fieret in romanam rempublicam etc". — För vidare upplysningar om dessa manuskript på vers och prosa hänvisar jag till A. Mussafia: Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden [2], hvartill jag senare återkommer.

## B. Fornfranska versioner.

Berättelserna om Marias underverk äro synnerligen talrika under 10- och 1100-talen. Man träffar hela samlingar af sådana mirakler jämsides med enstaka legender [3]. Latinska samlingar af sådana "Miracles de la Vierge" börja snart öfversättas till franska [4]. — I den fornfranska litteraturen möta

[1] Jfr *Jubinal*, a. a. pag. 262.

[2] I Wien, K. K. Akademie d. Wiss., Sitzungsberichte, phil.-hist. classe, Band 113, pag. 917—994; Band 119, Abh. IX; Band 139, Abh. VIII.

[3] Jfr *Mussafia*, a. a. (Wien, Sitzungsberichte Band 113, pag. 918—919).

[4] Jfr *Gaston Paris:* La litterature au moyen age, pag. 205—206.

också redan tidigt många spår af Theophiluslegenden, den spriddes till skilda trakter och varierades på många sätt.

Längre omdiktningar på vulgärspråket af detta i så många latinska behandlingar föreliggande ämne gjordes af särskildt trenne författare, nämligen: Gautier de Coincy, Willame Adgar och Rustebeuf. En längre versifierad version finnes också i två manuskript i Bibliothèque Nationale i Paris, med öfverskrift: "Coment la Virge reconcilia Théophyle a son chier fil"[1].

Dessutom möta här och hvar i litteraturen kortare anspelningar på Theophilus' historia, och flera manuskript, innehållande olika behandlingar äro spridda i skilda bibliotek — hvarom mera sedan.

Jag öfvergår nu först till en skildring af de längre fornfranska bearbetningarne och gör då början med den dikt, som har till författare

**Gautier de Coincy.**

*"Entendez la page présente*
*Que vous transmet, que vous présente*
*Li prieurs de Vi, Danz Gautiers."*

Om Gautier de Coincy och hans författarskap ha meningarne varit ganska delade. Samtida författare

[1] Denna version är meddelad i *Bartsch-Horning:* La langue et la littérature françaises etc. pag. 462—490.

ha endast mycket sparsamma uppgifter om honom. Den enda källan är "La chronique de Saint Médard" från midten af 1200-talet. Han föddes 1177, men födelseorten uppges olika af olika författare[1]. Han gick i skolan i Saint-Médard och fick sedan undervisning af en sin onkel, Gautier Balena. År 1214 blef han prior i Vic-sur-Aisne. Där förflöt hans lif i ro inom de tysta klostermurarna. Han lefde här i 19 år och det är under denna tid hans författarskap infaller. Det är här på denna lugna tillflyktsort han får tillfälle att ägna sig åt sina litterära intressen, och han öfversätter och bearbetar nu de helgonlegender, de "Miracles de la Sainte Vierge", som utgöra hans hufvudverk. År 1233 utnämndes han till prior i Saint-Médard. Härmed upphör hans författarskap. Endast tvenne år verkade han på denna plats. Han afled den 25 sept. 1236 i en ålder af 59 år.

Gautiers hufvudverk är legendsamlingen: Les Miracles de la Sainte Vierge. Af detta finnas många olika manuskript — ett fullständigt och bra beva-

---

[1] Se *Poquet*, a. a. Introduction pag. XXXIV—XXXV. "Les historiens ne sont pas d'accord sur le lieu de sa naissance. Les uns, comme le P. Daire et Moreri le font naître à Coigny ou à Coucy; d'autres comme M. M. Corblet et Lebas, supposent qu'il naquit à Amiens ou à Saint-Amand." — Poquet ansluter sig till den första af dessa meningar.

radt förvaras i Notre-Dame kyrkan i Soissons. Det är en liten folio, innehållande 246 blad, sidorna äro delade i två kolumner med 42 rader i hvardera. Det har i början en frontespis. Ms. innehåller 55 legender, fördelade på två böcker: 35 i bok I, 20 i bok II; vidare en afhandling om döden och lifvets korthet; om världsförakt — och några sånger och böner till jungfru Maria. Legenderna äro på vers — 8- eller 12-stafviga. Endast epilogen och ett Ave äro skrifna på alexandriner. Handskriften prydes af flera miniatyrer, ornament och initialer[1].

Bland dessa Gautiers mirakler handlar det första

[1] Upplysningar om andra mss af Gautiers arbeten lämnar t. ex. *Moreri*, a. a. III, pag. 108, då han säger: "La collection de ces poësies est conservée dans l'abbaye de notre-Dame de Soissons; il y en a aussi à S. Corneille de Compiègne, il y en avait autrefois un exemplaire dans la bibliothèque de Charles V et de Charles VI, rois de France. Les chansons de Gautier sont, dit-on, un des beaux morceaux qu'on puisse vanter pour les poësies de cette espèce du regne de Philippe-Auguste et de Louis VIII; il est connu en quelques bibliothèques de Paris sous le nom de Danz Gautier." — Se äfven *Poquet* a. a. Introduction, pag. XX—XXXIII. Ett ms. af Gautiers behandling af Theophiluslegenden finnes i Rennes, utgifvet, med inledning, af *D. Maillet*, 1838. Detta ms. skiljer sig på flera ställen från det af Poquet utgifna. Se äfven Paulin Paris: Manuscrits français de la bibl. du roi. IV pag. 2; 65; 68; 69; 71.

om Theophilus: Ici commencent les Miracles de Nostre Dame, Premièrement de Théophile. Det är en dikt på 2090 vers, 8-stafviga, parvis rimmade. Legenden föregås af en prolog:

vv. 1—12

"Pour ceus esbatre et deporter
Qui se déportent emporter
Honneur cele qui Dieu porta;
Miracles où grand déport a
Rimoier vueil par grand déport;
Car en trouver moult me déport
De cele qui fist la portée
Qui toute joie a aportée,
En lui loer est mes deporz;
Car c'est la rive et li droiz porz
Qui touz les douz dépors aporte
Et qui du ciel est pons et porte"[1].

Författaren uppger sedan själf att han haft en förebild för sin berättelse:

vv. 13—14.

"Il m'est avis que truis en livre
Qui matière me donne et livre
Que etc."

I den prolog, som föregår hela legendsamlingen heter det likaledes

[1] Man lägge märke till att de tolf versluten bilda en slags ordlek. Sådana "jeux de mots" äro mycket vanliga hos Gautier.

vv. 6—9:
"Miracles que truis en latin,
Translater vueil en rime et mettre;
Que cil et celles que la lettre
N'entendent pas puissent entendre."

Dock — Gautiers verksamhet är icke blott öfversättarens. På andra ställen häfdar han bestämdt sin rätt till författarnamnet. Så exempelvis i legenden: "Comment un hons noié en la mer fu délivré par l'ayde Nostre Dame":

vv. 222—231
"De ce miracle plus n'i a
Ne mes livres ne me raconte.
Mes par la foi que doi le conte,
N'est pas roison comme resqueue
Que je n'i face un peu de queue
Souvent m'est vis, par saint Romacle,
Que que je sui en plain miracle
Qu'en prison sui en une barge,
Mes quant sui fors, lors sui au large;
Lors pens et dis quanque je weil[1].

Den latinska källa — "miracles que truis en latin —" hvarur Gautier själf säger sig ha hämtat sina ämnen, åsyftar, hvad en del berättelser beträffar, arbeten af [en viss] Hugues Farsit[2] och

[1] *Poquet*, a. a. pag. 610—611.

[2] Om Hugues Farsit se Hist. litt. XI pag. 626—630. Jfr äfven *Migne:* Patrologiæ cursus completus, Patres latini, CLXXIX, pag. 1778—1800.

prêtre Herman[1]. Hit hör dock icke historien om Theophilus.

Men jag fortsätter analysen af Gautiers dikt — särskildt dröjande vid de ställen, som äro upplysande för Gautiers förhållande till andra behandlingar. Efter hvad jag funnit torde de viktigaste skiljaktigheterna de olika versionerna emellan kunna hänföras till följande punkter:

1) Tids- och ortsbestämningen för berättelsen.
2) Theophilus' titel.
3) Hans sätt att förvalta sitt ämbete, hans karaktär etc.
4) Episoden inför ärkebiskopen.
5) Th:s afsättning. Hans sinnesbeskaffenhet därefter.
6) Skildringen af juden: huru denne benämnes etc.
7) Scenen inför Satan.

Den senare delen af legenden erbjuder ej så stora olikheter mellan olika behandlingar. Dock är att märka

8) Th:s ånger; bön till Maria; precedensfall af andra syndare.

[1] Om honom se Hist. litt. XVIII, pag. 830—837.

Jag håller i det följande företrädesvis dessa åtta punkter för ögonen:

vv. 1—12 innehålla, som nämnts, en prolog.

vv. 13—14 antydan om latinsk förebild.

vv. 15—18 uppgift om tiden och platsen:

> ainz que Persans par leur povoir
> Romme venissent asseoir
> Un évesque out douz et propice
> En la contrée de Célice.

v. 19. Th:s titel:

> Cil évesques out un visdame

vv. 20—50. Th:s karaktär:

> "Qui moult honneroit Nostre Dame
> Et par paroles et par fez.
> Li bons iert et si parfez
> Que moult estoit de grand renom.
> Théophilus avait à nom" etc.

vv. 50—71. Biskopens död. Folket vill välja Th. till efterträdare. Han afböjer.

vv. 72—89. Ärkebiskopen befaller skriftligen — par ses letres — Th. att komma och mottaga ämbetet. Han dröjer. Folket för honom slutligen inför ärkebiskopen.

vv. 90—111. Episoden inför denne.

> Théophilus moult humblement
> As piez li chiet sans démourée,

Face moillié et esplorée;
A jointes mains merci li crie,
Et doucement por Dieu li prie
Qu'en tel point com il est le lest
Et de ceste honneur le relest.
Quar n'est pas digne de tel chose.
— — — — — — — — — —
Donné li a par grant savoir
Trois jours d'induces et d'espace,
Ne set l'archevesque que face,
Quar au tierz jours en rest plus froiz
Que ne fu'à la première foiz.

vv. 112—158. En annan väljes, hvilken afsätter Th.; dennes sinnesbeskaffenhet.

Théophilum sa seignourie
Toli et fist nouviau vidame.
— — — — — — — — — —
Por un petit Dieu ne renoie
Por un petit qui ne se noie
Por un petit qui ne s'estrangle.
Ha! las! fait-il, or sui en l'angle
Or sui-je mas, or sui-je pris.
Haus clers éstoie de haut pris.
— — — — — — — — — —
Ahi! maufez! quar aqueur hore
Et si me di en quel maniere
A m'onneur revenrai arrière.
Ahi! maufez! quar acourez,
S'à c'est besoing me secourez,
Vostre home et vostre clerc serai
Et touz jours mès vous servirai — —

vv. 159—291. Skildringen af juden och Theophilus' besök hos denne.

En la vile un juif avoit
Qui moust d'engien et d'art savoit,
De treiet, d'enfantomerie,
De barat et d'anchanterie,
Que devant lui apertement
Faisoit venir à parlement,
Les anemis et les déables.
Cil juif iert si decevables,
Et tant savoit barat et guile
Que des plus sages de la vile
Avoit tournez à sa créance
— — — — — — — — — — —
Au juif vint en sa maison,
Com cil que le déables porte
Tout coiement hurte à la porte
— — — — — — — — — — —
Théophilus, qu'avoit espris
Vainne gloire trop durement,
Aus piez li chiet ignelement:
Sire, fait-il, por Dieu, merci!

vv. 291—432. Scenen inför Satan:

Li desloiaus tant l'enmaine
Au *théatre* fors de la vile [1]
— — — — — — — — — — —
N'aies doutance ne peur,
Fait li juif, pour chose qu'oies
Ne por merveilles que tu voies;
Ne te seigne por nule rien
Ce te commant je et deffent bien;

[1] Jfr ofvan, pag. 25.

Ne por riens nule qui t'apère
Ne reclame dieu ne sa mère.

— — — — — — — — — —

D'anemis voit plus de cent mile-
Avis li est qu'entor la vile
Procession voisent faisant.
Ne sont pas mu, coi, ne taisant
Ainz font tel tumulte et tel bruit
Tout le pais ce semble bruit
Leur mestre et leur seigneur comportent
Chandeliers et cierges portent
Et blaus mantiaus ont afublez.

— — — — — — — — — — —

Enmi eus touz voit un déable
Si grant, si espoentable,
Qu'à son semblant fet bien sembler
Terre doit faire trembler:
Des autres est princes et sire.

— — — — — — — — — — —

Li déables respont à tant:
Pour ce que tu m'en pries tant,
S'il renoie sans demourance
Et son baptesme et sa créance,
Dieu et sa mère, sainz et saintes,
Encor li dourrai honneurs maintes.

— — — — — — — — — — —

Mès il ne puet avoir ma grâce
Ne ne puet estre que je l'aie
Se sa créance ne renaie,
Son dieu et sa mère Marie
Que jour et nuit tant me tarie
Et tant m'esqueut de touz mes droiz
Que je la hes en touz endroiz.

— — — — — — — — — — —

Théophilus li desvoiez,
Com cil qui touz est faunoiez
Aus piez li chier isnelement,
Si le baise moult humblement;
Quainqu'il a dit tout li otroie,
Et dieu et la mère renoie,
Et sacrement, foi et baptesme.

— — — — — — — — — —

Bonne chartre l'en a donnée
De son anel bien scelée

— — — — — — — — — —

Li déables sans plus d'aloingne
En enfer ses lettres emporte.

vv. 432—626: Theophilus återfår sitt ämbete. Hans förändrade lif.

vv. 627—702: Maria uppväcker hans ånger. — Denna passus är mycket fritt behandlad af Gautier, med tillägg och utvikningar, så exempelvis i

vv. 630—636

Quant il vi qui fu si esperduz
Que ses chevaus, par fin effors,
Qui mout estoit tyrans et fors,
Ou val d'enfer s'en avaloit,
*D'un frein qui cinc cens mars valoit*
Son cheval si li enfrena
Qu'à droit chemin le ramena

vv. 703—830: Th:s ånger. Gautier målar särskildt lifligt hans förtviflan.

vv. 731 ff.

Las! fet-il, que devenrrai?
Las! quel conseil de moi penrrai?
Las! qu'ai-je pensé! que je fet! etc.

vv. 831—1102: Th. beslutar anropa Maria. Beger sig till kyrkan och dröjer där i 40 dagar, efter hvilken tid Maria visar sig för honom — vers mie nuit s'apert à lui (v. 928)[1] — Th:s böner till Maria utmynna slutligen i åberopande på andra fall, då Maria lämnat sitt bistånd.

vv. 1051—1067:

Se ne fust, Dame, repentance,
Jeune, aumosne et pénitance,
A mal port fussent arrivé
Cil et celes de *Ninivé*;
*Raab*, qui tant fu pecheresse,
Legière, fole et lécheresse,
Jamais merci ne recouvrast
Se penitance n'i ouvrast.
Se penitance n'eust fait
A *David* pais du grant meffait
Qu'il fist d'Urie par sa fame,
Qu'eust-il fait, ma douce dame?
Que reust, Dame, fait saint *Pierre*,
Qui tant fu durement péchierre
Et qu'anemis tant faunoia
Que dieu par troiz foiz renoia?
Saint *Cypriens*, ma douce Dame,
Qui . . . etc.

[1] Jfr ofvan pag. 28, noten.

vv. 1103—1258: Samtal mellan Th. och Maria. Hon lofvar slutligen sin hjälp och försvinner.

vv. 1259—1392: Maria återger Th. förskrifningssedeln. Ett anmärkningsvärdt tillägg af Gautier är skildringen af Th:s glädje öfver Marias löfte om hjälp.

vv. 1266—1270:

. . . tant out grant contriçion
Et de lermes tele habundance,
Qu'environ lui tout sanz doutance,
Se l'escripture ne me ment,
Arousa tout le pavement.

Detta — se l'escripture ne me ment — är värdt beaktande. Stället skiljer sig från motsvarande passus hos Paulus Diakonus[1]. Denna vers synes ganska tydligt tala för en annan förebild än Paulus Diak. — något som äfven flera andra ställen ge vid handen.

vv. 1393—1462: Th. omtalar händelsen för biskopen.

Aus piez l'évesque s'est couchiez,
Se vomist tost et gete hors
La grant ordure de son cors,
Por l'âme faire nette et monde.

vv. 1463—1686: Biskopens bön till Maria.

[1] Acta S. Tom I pag. 486: Tunc beatus ille vir cum reverentia et competenti oratione, submisso vultu cum ululatu confessus est . . .

vv. 1687—1782: Theophilus tar nattvarden och dör trenne dagar därefter.

Med vers 1782 slutar själfva legenden. Sedan följer vv. 1783—2000 en skildring af högmodet och dess följder jämte en uppmaning till ödmjukhet. Dessa vers äro naturligtvis utan motsvarighet hos Paulus Diak. Vers 2000—2090 innehålla slutligen en lofsång till Maria. (Man observere de sista 16 raderna med en genomgående rimlek ss. ofta hos Gautier).

Efter denna analys torde det stå ganska klart att Gautiers framställning på flera håll afviker från Paulus Diakonus'. Jag påpekar särskildt vv. 627—702; vv. 1259—1392; vv. 1783—2000. Det synes därför sannolikt att någon annan, längre och utförligare, version än Paulus Diakonus' legat till grund för Gautiers behandling.

Gautiers framställning af legenden är i allmänhet bredare och utförligare än andra versioner [1]. Han tillägger, såsom han själf säger, "un peu de queue". Särskildt bred blir skildringen på de punk-

[1] Jfr *Sommer*, a. a. pag. 15 . . . "at eleganti et subtili animo argumentum effinxit narrationem sententiis lepidis et argutis pertexuit, ut eius carmen omnibus de Theophilo conditis antecellere videatur".

ter, där Maria förekommer. Då förlorar sig poeten i extatiska deklamationer. Maria dominerar skildringen öfverallt: hon är — med uttryck hämtade från Gautiers sånger — "plus douce que le miel", "plus brillante que la fleur de lys", "plus fraîche que la rose qui embaume nos jardins". Hon är "comme une rosée délicieuse qui pénètre la terre et exhale son parfum au milieu des épines"; "étoile scintillante dans la nuit et conduisant le navigateur au rivage désiré".

Gautiers stil är som nämnts minst af allt enkel och klar. Han älskar rim- och ordlekar och preciösa retoriska utsmyckningar. Som poet har han bedömts mycket olika. Amaury Duval[1] är mycket hård i sitt omdöme: "C'était un bien fécond poète, un moine qui, dans son pieux délire, ne fait preuve ni d'imagination ni de goût; qui n'a que des idées communes et triviales; qui, lorsque dans ses récits, il faudrait être naif et vrai, emploie un style recherché, de continuels et fatigants jeux de mots, même des calembours. De tels vers ne pouvaient être applaudis que dans des couvents . . . Nous le trouvons très inferieur en mérite, même aux plus médiocres trouvères de cette époque".

[1] Se Hist. litt. XIX pag. 843—857.

Gent emot detta öfverdrifvet orättvisa omdöme stå dock andra uttalanden. Paulin Paris ställer Gautier i rang med eller öfverträffande sådana poeter som Raoul de Nesles, Raoul de Coucy, Thibaud de Champagne, Eustache de Reims, Thierry de Soissons, Blondiaux de Nesles, Gace Brûlé, Rustebuef och Chrestien de Troyes, då han säger: "Il (Gautier) l'emporte certainement sur eux autant par le mérite de sa narration qui leur est bien supérieure que par la nature et le choix de ses sujets" [1].

Ett närmare studium af Gautiers verk skall också helt säkert öfvertyga om riktigheten af detta Paulin Paris' omdöme. Gautiers sånger äga en rörande enkelhet och naivitet, och i legenderna frapperas man ofta af den lifliga dialogen och den utmärkta karakteristiken af de uppträdande personerna. Det finnes i vissa af dessa berättelser mycket af dramatisk handling och utveckling, som för tanken på medeltidens religiösa kyrkodramer.

### Willame Adgar.

I Royal Library i British Museum i London förvaras en handskrift, Egerton 612, innehållande:

---

[1] Jfr *Poquet*, a. a. Introduction pag. LVI not 1.

"Contes dévots, consisting of legendary stories narratives of miracles and lives of Saints in early Anglo-Norman poetry; Among them are the legends of S. Theofile and S. Grégorie . . ."[1]. Handskriften är från slutet af 1200- eller början af 1300-talet. Den upptar 43 legender (1—41, 43 och 44) och en epilog (42) som bl. a. innehåller en tillägnan till en viss Grégoires. Diktaren själf indelar sin samling efter innehållet i olika delar: 1—26 omfatta legender ur helgons lif och klosterlifvet. Men i 26, 132 säger författaren:

"Ci se diverse la matire,
Si des moines ai asez dit;
Renuveler voil mun escrit:
De clers e de lais traiterai".

Härom handla också legenderna 27—41. Efter n° 41 följer epilogen (n° 42) såsom en afslutning till det hela. Men därefter följer ännu ett par legender: den om Grégoires (n° 43) och "De l'abesse enceintée" (n° 44). — Dessa två sista äro troligen ej af samma författare som de 42 andra legenderna[2]. I helgonlegenderna behandlas med förkärlek sådana helgon som voro kända och dyr-

[1] *Neuhaus:* Adgars Marienlegenden, Einleitung pag. 1.

[2] *W. Rolfs:* Die Adgarlegenden, pag. 4—5.

kades i England, såsom S:t Edmund, S:t Adrian och S:t Theopilus.

N° 17 bland dessa legender innehåller Theophilus' historia. En ägare af handskriften på 1600-talet har beträffande Theophiluslegenden skrifvit följande anmärkning i mariginalen: Thys meracylle shalle be radde to collacion in the fraternite off youre lady.

Författaren till dessa historier heter Willame Adgar. I den prolog, som föregår hans mirakelsamling, säger han om sig själf.

vv. 25—30:

"Mut uolentiers me numerai:
"Adgar" ai nun; mais el i sai
Li plusur me apelent Willame;
Bien le puent faire sanz blasme.
Kar por cel nun fui primeseinet
E puis par Adgar baptizet" [1].

Det är dock kanske icke fullt riktigt att kalla Adgar *författare* — han har i de flesta fall endast varit öfversättare eller bearbetare af äldre arbeten. Själf säger han sig ha hämtat ämnet till sina berättelser i en bok i S:t Paulskyrkans i London bibliotek. Eller med hans egna ord i prologen

[1] Om betydelsen af primeseiner jfr *Neuhaus*, Adgars Marienlegenden, Einleitung pag. VI och *W. Rolfs* a. a. pag. 5. noten.

vv. 39—42:

S'il enquerent de l'essamplarie,
Jo l'ai de saint Pol de l'almarie,
De saint Pol, de la noble iglise,
Ki en Lundres est bien asise"[1].

På flera ställen återkomma dylika antydningar om förebilder. Så exempelvis i berättelsen "om rösten som hördes öfver altaret i en kyrka i Toledo" (11 Egerton)

vv. 9—13:

"Dreit chemin tendrai, si io puis,
Sulunc ceo, k'en mun liure truis,
Selunc ke io translat le escrit;
De latin en romanz l'ai dit
En romanz le faz de latin"[2]

och i den epilog, som afslutar samlingen, namnges denna förebild uttryckligen:

40 Egerton vv. 528—530:

"Cest escrit fine, Deu merci!
Selunc li liure Mestre Albri,
Ke de saint Pol oi de l'almarie"[3]

och vidare därsammastädes

vv. 544—551:

"Pur iceo ke io comencai
Selunc le liure, ke ore numai,

---

[1] *Neuhaus* a. a. pag. 9.

[2] ibid. pag. 58.

[3] ibid. pag. 237.

Dunt Mestre Albri en est garant,
Ki diuins esteit mult uaillant.
Selunc sun liure uoil finer,
E le surplus larai ester;
Que miracle n'ai cunte,
Dunt n'ai' bon' auctorite — —"

Jag öfvergår nu först till en analys af Adgars Theophilusdikt[1].

vv. 1—18 utgöra en prolog till dikten:

Meint bel sermun ai descrit.
Ci retruis un sens parfit,
Auctorize e renume.
Bien sai k'il ert ainz translate.
Mais pur ceo ke en present le truis,
Laisser ne dei ne io, ne puis.
Cil nel seit, ne unkes nel uit,
A qui io faz icest escrit,
Ne li autre, si cum io crei,
Ki cest liure enquierent de mei.
Pur ceo nel uuil mie laisser;
Kar bel m'est si travailler,

[1] Denna har före Neuhaus utgifvits af *Alfred Weber* i Zeitschrift für Rom. Philologie I pag. 531—540 — dock med utelämnande af prologen. Denna Weberska edition har underkastats en ingående kritik af *Suchier* (se Zeitschrift f. Rom. Phil. II pag. 81—83) och af *Paul Meyer* (se Romania VII pag. 343 ff.). P. Meyer säger bl. a. L'édition ... laisse à desirer, surtout si on considère que le ms. ne présente aucune difficulté de lecture. Les textes français transcrits en Angleterre ont toujours plus au moins besoin d'être corrigés, même quand il s'agit d'un ouvrage originairement composé dans le pays, ce qui paraît être ici le cas."

Pur Deu seruir e uus plaisir.
Grant pite en pot oir:
De dant Theophle, ueirement,
De sun chaitif reniement;
De sa uie, de sa dolur
Oez la ueraie uerur."

Särskildt anmärkningsvärd är här v. 4:

"Bien sai k'il ert ainz translate".

Jag fäster mig i det följande hufvudsakligen vid de ofvan[1] nämnda punkterna.

vv. 19—25: uppgift om tiden, Th:s titel och platsen för händelsen:

"Ainz ke la male gent de Perse
Vindrent a Rume tant auerse,
Pur destruire comunement
La dignete oue la gent,
Ert uns uisdanz mult renume
Des Celiens, en la cite,
Ki esteit Adana clamee."

Namnet Adana nämnes ej af Paulus Diak. — i Acta S. är det suppleradt från S. Metaphrastes[2]. Gentianus Hervetus har det — Gautier icke.

vv. 25—34 äro utan motsvarighet i de förut nämnda texterna. Som det något diffusa innehållet

---

[1] pag. 48.

[2] *A. Sc. Tom I* pag. 484 anm. Deerat urbis nomen in Mss., suppletum ex Metaphraste.

svårligen låter sig referera, nödgas jag citera dessa vers i sin helhet:

"V iglise i out renumee
De la chere sainte Marie;
La Dame ert mult bel seruie.
Li uisdanz ert d'icele iglise
E penout sei el Deu seruise.
Celien unt anun la gent.
Vne terre est, si cum io entend,
Quant la cite est, si renumee
D'euesque, Adana clamee — —"

vv. 35—60: Karakteristik af Th.

vv. 61—126: Biskopens död. Scenen inför ärkebiskopen.

"— — — — — — — — — —
Quant li euesque out oi
Les granz buntez Theofili
— — — comanda k'il amenassent
Cel uisdanz, ke nel leissassent.
— — — — — — — — — —
Tuit ensemble grant ioie eurent;
Letres de l'euesque receurent
K'il deut a l'euesque uenir
E ses comandemenz oir.
— — — — — — — — — —
Li mestre euesque le receut
A grant honur, si cum il dut.
Theofle se mist a genuilz
Al pauement; plura des oilz;
E l'euesque par les piez prist, [1]
'D'euesquie ne out cure', ceo dist."

[1] Jfr ofvan pag. 53.

vv. 126—165: Th:s afsättning och sinnesstämning därefter.

"Plus desirout honur mundaine
Ke Deu, ne la ioie soueraine."

vv. 166—206. Skildringen af juden och Th:s besök hos denne:

"En icele meimes cite
Mist uns Hebreus, un forsene,
Vn Deu enemi, un chaitif
— — — — — — — — — —
Theofle — — — — —
Vint a lui — — — —
Vne nuit pur sun desirer
E prist a sa porte crier[1]
— — — — — — — — — —
E Theofle chiet a ses piez;
Dit li: 'Sire, Sire; ore me aidiez;
Kar mis euesque me fait tort' — —"

vv. 207—282. Scenen inför Satan.

Li fel Hebreu, li forsene,
Le menat fors de la cite
El theatre[2], k'iloec esteit,
E dist li, que faire deueit.
— — — — — — — — — —
Bien te defend ke ne te seignes,
Ne ke ia Deu clamer ne deignes.
— — — — — — — — — — —

[1] Jfr ofvan, pag. 51, olikheten med Gautier's:
"Tout coiement hurte à la porte".

[2] Jfr ofvan pag. 25, 51.

E li Hebreu li mustre enaire
Beals mantelez, pur fals atraire,
Od mult chandelabres crianz;
Enmi els lur prince seanz[1].
— — — — — — — — — —
"Jo reni Deu, le fiz Marie,
Sa mere, e tute lur aie!"
E puis un cyrografe escrist;
Cum l'en fait, en cire le mist;
De son anel l'enseela
E al Diable le bailla."

vv. 283—332: Th. återfår sitt ämbete. Hans förändrade sinnestillstånd.

vv. 333—492: Th:s ånger och beslut att bönfalla Maria om bistånd. Man märke, att här liksom hos Paulus Diak. det ej — hvilket däremot är förhållandet hos Gautier — är Maria som uppväcker Th:s ånger.

"Deu, li glorius creatur,
Ki ne uelt la mort de pecheur,
Recorda la conuersiun
Des biens, k'ainz feseit cest baron"[2].

vv. 493—780: Th:s böner till madonnan, hennes svar. Särskildt är att märka de precedensfall, Th. åberopar sig på, vv. 589—634.

---

[1] Jfr likheten med motsvarande ställe hos Paul. Diak. och Gautier.

[2] Jfr *Paul. Diak.*: "... solus pius et misericors Deus, qui propriam non despicit creaturam sed suscipit..."

De som nämnas äro:

v. 598 Li reis Niniueins.

v. 602 David.

v. 614 seint Piere.

v. 624 seint Pol.

v. 625 Corinthi.

v. 631 Cyprien[1].

Anmärkningsvärda ss. skiljande sig från de förut behandlade texterna synas mig vv. 713—714

"Jo crei, io aur, io honur
En treis personas un seignur"

och vv. 721—722

"Jo crei bien k'il est Deu parfit,
Veirs Deu, ueirs hoem, cum dit l'escrit."

vv. 781—862: Fortsatta böner till madonnan, som slutligen återlämnar förskrifningssedeln.

"Apres ces treis iurs, ueirement,
Reuint la Dame a cel dolent,
Od bel uolt, od bele facun,
Vne nuit, par auisiun,
Od le sael, od les escriz,
E mist-li tut dreit sur sun piz.
Iloec le mist mult belement
Si cum il dormi, ueirement."

vv. 863—914: Th. berättar händelsen för biskopen.

vv. 915—1018: Biskopens tal och böner.

[1] Jfr hos *Gautier:* Niniviterna, *Raab*, David, Petrus, Cyprianus.

vv. 1019—1088: Sedeln uppbrännes; Th. tar nattvarden och dör. Efter

vv. 1037—1038

"Mult lungement Deu i loerent
E 'Kyrieleison' chanterent"

gör Adgar följande tillägg

vv. 1039—1040:

"Li euesque taisir les fist
E puis apres 'Pax uobis' dist."

Öfverensstämmande med Paulus Diak. och Gautier äro däremot

vv. 1047—1048:

"Sa face cum soleil luiseit[1]
Aneire, quant receu l'aueit"

och vv. 1075—1076:

"La, u il uit l'auisiun,
Rendi l'alme cel saint barun"

och vv. 1079—1080:

"El liu, u dunc l'alme rendi,
Ert sis cors bel enseueli".

Sedan följer åter ett nytt tillägg,

vv. 1081—1088:

"La gist uncore e la girra,
Desque le derain ior uendra" etc.

Legenden slutar som vanligt med en bön till Maria vv. 1089—1102.

[1] Jfr ofvan, pag. 32, not 2.

Såsom af ofvanstående undersökning framgår, öfverensstämmer Adgars dikt på flera ställen med Gautiers (Adgar: vv. 217—218; 221—224 = Gautier: vv. 307—310; 331—333 etc.) och äfvenledes på flere punkter med Paulus Diakonus'. Men å andra sidan erbjuder denna text en hel del nya tillägg och skiljaktigheter. Att Adgar vid nedskrifvandet af dessa haft en förebild för ögonen är tydligt af hans egna ord, att han funnit sina berättelser i en bok — "dunt Mestre Albri en est garant" — och att han ingenting berättat, som han ej funnit hos förebilden — "miracle n'ai cunté, dunt n'ai bon' auctorité" — och i epilogen:

"N'en uoil par mei chose cunter
Dunt garant n'en puisse mustrer."

Att denne Mestre Albri själf öfversatt sina berättelser, säges också:

"Bien sai k'il ert ainz translate".

De olikheter, som förefinnas i Adgars version härröra då från Mestre Albri — eller från den latinska behandling, denne begagnat sig af, hvilken tyckes ha varit någon annan latinsk förebild än Paulus Diak. eller Gentianus Hervetus. Som redan nämnts, äro de latinska manuskripten upptagande

Theophiluslegenden synnerligen talrika, och här föreligger just ett fall, som tydligt tyckes ange, att det funnits utförligare latinska behandlingar än Paulus och Gentianus. På många ställen i Adgars dikt möta nämligen uppgifter som ej återfinnas hos Paulus och Gentianus — men hvilka återfinnas hos andra texter. Så t. ex. har Vincent. Bellovacensis, som i allmänhet ger ett ordagrant utdrag ur Paulus Diak., ibland några varianter, som ej förefinnas hos Paulus eller Gentianus. Dessa varianter öfverensstämma just med Adgar, hvilket synes visa, att Vincent. Bellovacensis och Adgar återgå på en fullständigare text än Paul. Diak. — Frågan om denne af Adgar åberopade Mestre Albri och förhållandet till denne har närmare undersökts af C. Neuhaus[1], till hvilken jag hänvisar.

Adgar är således mera öfversättare än författare. De vers, hvilka med säkerhet kunna anses skrifna af honom, äro knappast ägnade att höja hans anseende som diktare. Diktade utan förebild äro de 47 vers, hvilka stå såsom prolog till hela mirakelsamlingen och några inledningsvers till de olika legenderna (18 till Th.-legenden) samt några

[1] *C. Neuhaus*, Die Quellen zu Adgars Marienlegenden. Inauguraldissertation. Erlangen 1882, och Adgars Marienlegenden (Altfranzösische Bibliothek, 9). Heilbronn, 1886. Einleitung.

vers i slutet af hvarje legend (22 i Th.-legenden). Slutligen en epilog till hela samlingen (86 vers) med en dedikation till en vän vid namn Gregorius: 40 Egerton vv. 564 ff.

„Gregoires, receuez l'escrit
Selunc ceo, ke Catun dit.
Iceo amoneste Catun:
'Quant poure ami dune dun,
Prendre le deit hoem bonement
E remercier durement!'
Vostre clerc sui, uostre merci“ etc.

inalles 16 vers och en bön tilll Maria (30 vers).

Att såväl författaren som skrifvaren varit anglonormanner framgår tydligt på flera ställen. Dels företer språket genomgående anglonormandiska karakteristika (o i st. f. dift. œ eller ue; e för ie; oi för ui; förväxling af ai, ei, ē etc.) dels visar sig författaren särskildt förtrogen med engelsk historia och engelska förhållanden. Såsom Rolfs[1] anmärker göras ofta anspelningar, som endast kunna ha intresse för en engelsk publik, och hvilka klart antyda en engelsman ss. förf.

Svårare är däremot att bestämma, när denne författare lefvat.

[1] a. a. pag. 6.

Neuhaus, som närmare undersökt hithörande frågor, anser sig ej kunna bestämma tiden för Adgars uppträdande närmare än till midten af 1100-talet.

**Rustebeuf.**

Med Rustebeuf, den franske trouvèren på 1200-talet — han dog som bekant i Paris 1280 eller 1290 — äro vi inne på en friare behandling af Theophilus' historia.

Rustebeuf har af detta ämne gjort ett litet miracle på mycket blandade metra och så själfständigt i förhållande till tidigare versioner, att någon direkt källa svårligen låter sig påvisa[1]. Dock förefinnas ställvis vissa öfverensstämmelser med andra bearbetningar, öfverensstämmelser, hvilka göra en berättigad att åtminstone framställa några gissningar eller förmodanden angående detta förhållande[2].

[1] Jfr *Sommer*, a. a. p. 18—19... "integram quidem fabulam antiquam non retinuit, ut quem secutus sit auctorem non intelligatur", och *Ettmüller* a. a. pag. XLII: "Rustebeufs grundlage lässt sich mit gewissheit nicht bestimmen."

[2] Rustebeuf's "Miracle de Théophile" är efter Ms. n° 7218 i Bibl. Nat. utgifvet af *Jubinal*, a. a. pag. 79—105; vidare af *Kressner*, a. a. pag. 206—222 och af *Fr. Michel:* Théâtre français du moyen âge, pag. 136 ff. — En analys, mycket kortfattad och ofullständig, har lämnats af *Le Grand:* Fabliaux ou Contes du XII et du XIII siècle I pag. 333—338.

De uppträdande personerna äro här:

La sainte Vierge.

L'évêque.

Théophiles, Sénéchal du dernier évêque.

Pierres.

Thomas.

Pinceguerre.

Salatins[1], Magicien.

Satan.

De olika scenerna äro angifna på följande sätt: Ici vient Théophiles a Salatin; Théophiles parole; Or se despart Théophiles de Salatin; Ici parole Salatins au deable et dist... etc.

När dramat börjar, är Théophilus redan afsatt från sitt ämbete, och början utgöres af den monolog, hvari han beklagar sig däröfver:

"Ahi! Ahi! Diex, rois de gloire,
Tant vous ai éu en mémoire,
Tout ai doné et despendu,
E tout ai aus povres tendu,

[1] Jfr *Sepet:* a. a. pag. 20, 21, Ce nom nous paraît un écho, déjà exprimé par quelqu'un des devanciers de Rutebeuf, de l'impression faite sur l'opinion publique dans la chrétienté par les succès du grand sultan Saladin, conquérant de Jérusalem en 1187.

Ne m'est remez vaillant 1 sac.
Bien m'a dit li évesque: Eschac!
Et m'a rendu maté en l'angle[1]
Sanz avoir m'a lessié tout sangle".

Efter denna monolog följer så skildringen af juden: Ici vient Théophiles a Salatin qui parlait au Déable quant il voloit. Salatins beger sig till Satan, hvilken han besvärjer på följande sätt:

"Bagahi Laca Bachahé,
Lamac, Cahi, Achabahé,
Karrelyos,
Lamac, Lamec, Bachalyos,
Cabahagi, Sabalyos,
Baryolas,
Lagozatha, Cabyolas,
Samahac et Famyolas
Harrahya"[2].

Satan fordrar uttryckligen en *skriftlig* förbindelse och motiverar denna fordran:

---

[1] Samma från schackspelet hämtade bild återfinnes hos Gautier (jfr ofvan pag. 50):

"Ha, las, fet-il or sui en l'angle
Or sui-je mas, or sui-je pris".

[2] En kopia i Bibl. de l'Arsenal har i en not följande upplysning angående dessa ord: "Démons. Ce sont leurs noms." Troligt är, att man här har att göra med en besvärjningsformel. Orden äro hvarken hebreiska, arabiska eller assyriska. Jfr *Jubinal*, a. a. pag. 85 not 2.

"Et puisque ainsinques avient,
Saches de voir qu'il te covient
De toi aie lettres pendanz
Bien dites et bien entendanz;
Quar maintes genz m'en ont sorpris
Por ce que lor lettres n'en pris:
Por ce les vueil avoir bien dites".

*Théophiles:*

"Vez les ci, je les ai escrites".

Efter denna scen följer ett nytt tillägg af Rustebeuf. Biskopen skickar ett bud, *Pince-Guerre,* till Theophilus (Or envoie l'Evesque querre Théophile) med dessa ord:

"Or tost! lieve sus, Pince-Guerre,
Si me va Thephile querre:
Se li renderai sa baillie" etc.

hvarefter följer en scen mellan Pince-Guerre och Theophilus och så en dialog med denne och biskopen.

Därpå införas tvenne nya personer, först *Pierres* och sedan *Thomas* (Ici va Theophiles a ses compaignons tencier, premierement a un qui avait non Pierres — or tence Theophiles a un autre) och sedan följer skildringen af Th:s ånger (en dikt i 12 fyraradiga strofer på alexandriner med ett genomgående rim i hvar strof).

Ici se repent Théophile et vient à une chapèle de Nostre-Dame et dist:

Hé, laz! chetis! dolenz! que porrai devenir?[1]
Terre, comment me pués porter ne soustenir
Quant j'ai Dieu renoié et celui voil tenir
A seignor et à mestre qui toz maus fet venir?

och därpå följer så Th:s bön till Maria, omfattande 9 strofer på följande versmått:

"Sainte roine bele,
Glorieuse pucèle,
Dame de grâce plaine,
Par qui toz biens revèle,
Qu'au besoing vos apèle
Délivrez est de paine,
Qu'à vous son cuer amaine
Ou pardurable raine
Aura joie novèle;
Arousable fontaine
Et délitable et saine,
A ton Filz me rapèle!"[2]

Fortsättningen af förloppet är af Rustebeuf starkt förkortadt. Genast första gången Maria visar sig lofvar hon återskaffa förskrifningssedeln. Detta är

[1] Jfr *Gautier*, v. 731:

"Las, fet-il, que devenrai"

(ofvan pag. 54).

[2] Denna dikt finnes äfven separat i Ms. 7633 med titel: "C'est la prière Théophilus." Se *Jubinal* a. a. pag. 97.

ju ett lyckligt grepp af diktaren! Att flera gånger upprepa samma sak skulle på scenen verka tröttande. Dramatiskt verkningsfull är äfven den därpå följande scenen — mellan Maria och Satan — hvilken endast återfinnes hos Rustebeuf. Maria återfordrar sedeln, men Satan gör svårigheter. Rustebeuf lägger då i Marias mun följande replik:

"Et je te foulerai la pance".

Inför detta upphöra alla betänkligheter.

Marias uppmaning till Th. att berätta händelsen för biskopen:

"Amis, ta chartre te raport.
Arivez fusses à mal port
Où il n'a solaz ne deport;
A moi entent:
Va à l'évesque et plus n'atent;
De la chartre li fai présent,
Et qu'il la lise
Devant le peuple en sainte Yglise,
Que bone gent n'en soit sorprise
Par tel barate"

bildar vidare på ett utmärkt sätt öfvergången till den följande scenen. Där går Theophilus till biskopen och räcker honom sedeln. Biskopen uppläser dess innehåll för folket. Detta är återigen Rustebeuf's eget tillägg:

"A tos cels qui verront ceste lettre commune
Fet Sathan à savoir que jà torna fortune,
Que Théophiles ot à l'evesque rancune,
Ne li lessa l'évesque seignorie nesune.

Il fu désespérez quant l'en li fist l'outrage;
A Salatin s'en vint qui ot el cors la rage,
E dist qu'il li feroit mult volentiers hommage,
Se rendre li pooit s'onor et son domage.

Je le guerroiai tant com mena sainte vie,
C'onques ne poi avoir desor lui seignorie.
Quant il me vint requerre, j'oi de lui grant envie,
Et lors me fist hommage, si r'ot sa seignorie.

De l'anel de son doit séela ceste lettre;
De son sanc les escrist, autre enque n'i fist metre,
Ains que je me vousisse de lui point entremettre
Ne que je le féisse en dignité remettre".

Dramat slutar därefter med, som vanligt, en kort bön till Maria.

Rustebeuf's miracle visar sålunda de största friheter och olikheter i förhållande till andra behandlingar. Några slutsatser angående Rustebeuf's förebilder är det därför, som nämnts, svårt att draga. Men på grund af de likheter, hvilka, som ofvan visats, förefinnas med Gautiers dikt, synes det mig tydligt, eller åtminstone sannolikt, att Rustebeuf känt dennes version. — Kölbing[1] som undersökt

[1] a. a. pag. 40.

de nederländska, engelska och isländska behandlingarne, anser att Rustebeuf antagligen känt äfven en latinsk text, som legat till grund för dessa.

### Texten i Bartsch-Horning.

En version af Theophiluslegenden — "Coment la Virge reconcilia Theophyle a sun chier fil" — bestående af 950 åttastafviga, parvis rimmade vers finnes meddelad af Bartsch-Horning[1] efter tvenne manuskript i Bibl. Nat.[2] Denna behandling synes återgå på Paulus Diakonus' öfversättning. H. Andersson, som närmare undersökt detta förhållande, kommer ock till den slutsatsen: "Le texte dont s'est servi l'auteur du Théophile, publié par Bartsch, paraît bien être le récit de Paul Diacre tel qu'il nous est conservé dans les Acta Sanctorum, le célèbre recueil des Bollandistes (I: 480, 4 fevr.) L'accord des deux textes, aussi complet qu'il peut l'être pour une traduction en vers, faite sur un texte en prose, ne laisse guère de doute sur ce point.

[1] La langue et la littérature françaises, pag. 462—490.

[2] Denna version har gjorts till föremål för en språklig undersökning af *H. Andersson*: Etude linguistique sur une version de la légende de Théophile, Upsala 1889. Jfr äfven *G. Paris*, Romania, 1889, pag. 141, och *M. Wilmotte* i Le moyen âge, bulletin mensuel d'histoire et de philologie I, Paris 1888 pag. 8.

Les quelques omissions dans le poème français sont de peu d'importance et probablement dues à l'inhabileté du rimeur"[1].

För att visa detta förhållande är det tillräckligt att blott påpeka några slående likheter. Jag inskränker mig därför, beträffande denna text, till enskilda punkter.

Man jämföre exempelvis:

B.-H. pag. 466:

"li jueus pleins d'iniquité
l'en a mene, fors la cite.
il li a dit 'que que tu voies,
no qual que grant son que tu oies
n'aies paor, segur ita;
mais le signe de crois non fai"

med Paulus Diak. Acta Sc. I, 484:

"Nefandus vero Hebræus duxit illum ad circum civitatis et dixit ei: Quodcumque videris, aut qualemcumque audieris sonum, ne terrearis, nec signum crucis tibi facias".

B.-H. pag. 466:

"sodanement li a mostre
genz qui sunt de blanc afible.
prou i ot de ceux qui avoient
chandelabres d'or et crioient,

[1] *H. Andersson*, a. a. pag. 1—2.

en mi euz un prince avoit
qui en un sege se seoit"

med P. D. ibid.:

. . . "subito ostendit ei albos chlamydatos cum multitudine candelabrorum clamantes et in medio Principem sedentem".

B.-H. pag. 468:

"a cest mot entra Satanas
el cors Theophile le las
et respondit ce mult haut cri
'jo renei mon deu Jesu Crist
et la mere mon deu ausi:
de co te donrai bon escrit'
letres propres li en dona,
de son anel les saiella"

med P. D. ibid.:

"Tunc introivit in Vicedominum illum satanas, et ait: "Abnego Christum et ejus Genitricem, faciensque chirographum, imposita cera, signavit annulo proprio".

B.-H. pag. 468—469:

"li fauz jueus venoit sovent
al viseignor esconduement
et li disie 'reconois tu
le grant soccors qui t'est venuz
de mei et de mon bon seignor?
done t'a ceste grant honor.'

Cil li respont 'jel conois bien;
a lui et a toi merci en ren'"

med P. D. ibid.:

"Execrabilis vero ille Hebræus frequenter pergebat occulte ad Vice-dominum et dicebat ei: Vidisti quemadmodum beneficium et celer remedium ex me et patrono meo, in quibus deprecatus es, invenisti? At ille, confiteor, et omnino gratias ago concursioni tuæ".

Bland precedensfallen nämner denna text,

B.-H. pag. 476—477:

Ninive, Raab la touse, Davit, sainz Pere l'apostre, sainz Pouz apostres, Corinthios, och slutligen sainz Cypriains. — Således samma namn som återfinnas hos Paulus Diak. (Acta Sc. I, 465) — med utelämnande dock af Zacheus.

Man jämföre vidare

B.-H. pag. 482:

"dit li a 'aies grant fiance,
sufficienz est ta penetence,
que tu as mostre al salvaor
de toz et al douz creator"

med P. D. ibid. 486:

. . . sufficienz est poenitentia tua, quam ostendisti salvatori omnium et creatori Deo.

Närmare torde knappast en versifierad text kunna komma den efterbildade prosatexten.

Ett litet tillägg i följande strof, obetydligt men poetiskt ganska verkningsfullt, får kanske skrifvas på assonansens konto:

B.-H. pag. 488:

tantost sa face resplandit
con fait li soleuz *en avril.*

Flera exempel torde icke behöfvas för att visa det nära sambandet mellan denna text och Paulus Diakonus. Blott några ord om textens språk och om författaren. Att denne varit klerk får väl anses säkert. Hvad dialekten beträffar tyckes den tyda på sydligt ursrpung (kanske trakten kring Lyon)[1]. Den omständigheten att språket i denna version ej är likartadt eller enhetligt, gör det svårt att datera dikten på språkliga grunder. Manuskripten kunna ej vara skrifna lång tid efter författandet. Dessa tyckas stamma från tiden omkr. 1300. — Till midten af 1200-talet ungefär skulle man därför kunna förlägga författandet[2].

---

[1] Jfr *H. Andersson*, a. a. pag. 55: La légende de Théophile appartient donc à ce groupe de poèmes méridionaux ecrits dans une langue mixte, tels que la première partie de la chanson contre les Albigeois, Daurel et Beton et, dans une certaine mésure, Gerard de Rossillon".

[2] Jfr *H. Andersson*, a. a. pag. 55.

## C. Spanska behandlingar.

I Spanien finna vi Theophiluslegenden äldst behandlad af den förste fornspanske diktaren af någon betydenhet — Gonzalvo de Berceo. Ett par ord om honom torde här vara på sin plats, innan jag öfvergår till en analys af hans Theophilusdikt. Källorna rörande hans lif flyta dock ganska sparsamt[1]. Han föddes i slutet af 1160-talet, blef präst i benediktinerklostret San Millan de la Cogolla och diakon 1221. Födelseorten var byn Berceo, såsom han själf uppger i slutet af "Vida de San Millan" (489):

"Gonzalvo fue so nomne qui fizo est tractado,
En Sant Millan de suso fue de niñez criado
Natural de Berceo, ond Sant Millan fue nado:
Dios guarde la su alma del poder del peccado[2]

och i "Vida de Santo Domingo de Silos" (757):

"Jo Gonzalo por nomne, clamado de Berceo"[3].

---

[1] Om Gonzalvo de Berceo se exempelvis *Gr. Gr.* II, 2 pag. 402—404. *Sanchez:* Coleccion de poesias castellanas anteriores al siglo XV, Tom II, Prologo och III, pag. XLIV—LVI. *Amador De los Rios*, Historia critica de la literatura española, Tom III, pag. 238—276; *Ticknor:* History of Spanish Lit. vol. I, pag. 28—33; *P. A. Becker:* Geschichte der Span. Lit. pag. 7—8; *J. Fitzmaurice-Kelly:* Litt. esp. pag. 55—58. etc.

[2] *Sanchez:* a. a. II, pag. 176.

[3] *Sanchez:* ibid. pag. 97.

I ett af sina arbeten talar han om sin ålderdom "Vida de Santa Oria" (2):

"Quiero en mi vegez, maguer so ya cansado,
De esta santa Virgen romanzar su dictado"[1].

Hans död inträffade efter år 1260, man känner ej dödsåret exakt, under konung Alfons' den vise regering.

Hans arbeten äro alla af religiös natur: berättelser om helgonens lif och madonnans underverk etc. och nästan alla skrifna i strofer om fyra rader, 14-stafviga vers med samma rim i hvarje strof. Denna versform, cuaderna via, var i Spanien först använd i den anonyma *Libro de Apollonio*[2] och bibehöll sig i Spaniens litteratur ett par århundraden efter Berceo. Hans stil är enkel, konstlös och rättfram — här och hvar visar han sig såsom en utmärkt berättare. Ofta är framställningen omständlig och bred, med en mängd utvikningar och detaljer. Han önskar berätta på samma sätt "som

---

[1] *Sanchez*, a. a. II, pag. 435.

[2] *Libro de Apollonio* hittades i Escurial af Pedro José Pidal och publicerades af honom år 1844. Manuskriptet innehöll äfven *Vida de Santa Maria Egipciacqua* och *Libro dels tres Reys dorient*. Versformen i denna *Libro de A.* tyder på franskt eller provençalskt ursprung. Jfr *Ticknor*, a. a. pag. 29 noten och *Fitzmaurice-Kelly*, a. a. pag. 52—53.

granne talar till granne“ såsom det heter i strof 2 af *Santa Domingo de Silos:*

„Quiero fer una prosa en *roman* paladino
En qual suele el pueblo fablar à su vecino“.

Bäst torde Berceo vara i sina *Milagros de Nuestra Señora* — till antalet 25. Dessa föregås af en prolog i 47 stanser, hvilka innehålla något af det bästa Gonzalo skrifvit[1]. Förf. skildrar, hur han på sin pilgrimsfärd kommit till en underbar äng, som med sina blommor och träd, sin fågelsång och sina sorlande vattendrag erbjöd en den härligaste tillflyktsort för den trötte pilgrimen. Det heter vidare om denna:

(11) „El prado que vos digo avie otra bondat:
Por calor nin por frio non perdie su beltat,
Siempra estaba verde en su entegredat,
Non perdie la verdura par nulla tempestat“.

Från och med 16 utvecklas så närmare, hvad dessa allegorier betyda:

„Sennores è amigos, lo que dicho avemos,
Palabra es oscura, esponerla queremos“ etc.

Den underbara ängen är jungfru Maria:

[1] *Sanchez* a. a. II, pag. 285: „Esta introduccion que Don Gonzalo formó para tratar de dichos Milagros, es una parábola hermosa, en qual brilló su ingenio mas que en todas las demas poesias que nos dexó ò de que tenemos conocimiento“.

(19) "En esta romeria avemos un buen prado,
En qui trova repaire tot romeo cansado,
La Virgen Gloriosa madre del buen criado,
Del qual otro ninguno egual non fue trovado".

De sorlande källorna, fyra till antalet, äro de fyra evangelierna, träden med sin ljufliga skugga äro de heliga underverk, madonnan utfört:

(25) "Los arbores que facen sombra dulz è donosa,
Son los santos miraclos que faz la Gloriosa"

och fåglarna

"Que an las dulces voces, dicen cantos leales,
Estas son Agustint, Gregorio, otras tales".

Längst är naturligtvis beskrifningen af madonnan, hvars hjälp poeten till slut anropar, när han går att berätta hennes underverk:

(45) "Quiero en estas arbores un ratiello sobir,
E de los miraclos algunos escribir,
La Gloriosa me guie que lo pueda complir".

Bland de 25 miracler Gonzalo berättar, behandlar n° 24 Theophilus' historia[1]. Den är skrifven på *cuaderna via* i 164 stanser, den sista innehållande 5 rader, alltså inalles 657 vers. För att om möjligt vinna några likhetspunkter med förut behandlade texter och på så sätt bestämma denna behandlings

[1] *Sanchez*, a. a. II, pag. 377—398.

förhållande till öfriga varianter, öfvergår jag nu till en analys af denna text:

703—704 en inledning.

Intet nämnes om tiden eller platsen för händelsen. Berättelsen börjar med 705:

"Era un ome bono de granada facienda,
Avie nomne Teofilo, *como diz la leienda.*"

Med afseende på titeln nämnes intet mera än, 706:

"De su sennor el Bispo tenie la vicaria."

707—710: Theophilus' utmärkta egenskaper.

711: Biskopens död.

712: Folket vill välja Th. till efterträdare:

"Los pueblos de la tierra, toda la clerecia,
Todos dicien: Teofilo aia la Bispalia."

713—716: Scenen inför metropolitanen.

717: En annan väljes.

718—720: Theophilus' sinnesförändring.

"Cambiose en Cain el que fuera Abel."

721—726: Beskrifningen af juden.

727—731: Theophilus går till juden, som ber honom återkomma följande natt.

732—741: Th. återkommer. "Luego la otra nochi ... fo tastar à la puerta."[1] Juden för honom till Satan:

---

[1] Jfr ofvan, pag. 25 och 51.

Go gle

"Prisolo por la mano la nochi bien mediada,
Sacólo de la villa á una cruceiada" [1].

Scenen inför denne:

"Vío à poca de ora venir mui grandes gentes
Con ciriales en manos è con cirios ardientes,
Con su rei in medio, feos" [2]

hvarvid juden och Satan samtala. Förskrifningen. Intet nämnes i denna version om att denna måste ske med blod [3].

742—746: Th. återvänder hem — "cerca era de gallos quando fizo tornada" — försäkrar oss författaren, och lefver en tid lyckligt, "mas en cabo firiolo Xpo con la su lanza".

747—769: en lång monolog, hvari Th. ångrar sig "Mesquino, ai mi! nasqui en ora dura" [4] och slutligen fattar sitt beslut att anropa madonnans hjälp.

770—819: Skildringen af Th:s böner och Marias svar. Hon lofvar slutligen återskaffa förskrifningssedeln. Bland precedensfallen nämnas här följande på följande sätt:

"Essa salvó à Peidro que fizo grand fallencia,
E lavó à Longino de mui grand viollencia.
— — — — — — — — — — — — —

[1] Jfr *Paul. Diak.*: circus; *Gautier*: théatre; *Adgar*: théatre.
[2] Jfr ofvan, pag. 21, 52, 66, 80.
[3] Jfr ofvan, pag. 78.
[4] Jfr ofvan, pag. 76, rad 4 och not 1.

La sancta Magdalena de Lazaro ermana,
Peccadriz sin mesura, ca fue muger liviana,
Esso misme te digo de la Egipciana.

— — — — — — — — — — — — —

Davit à colpe fizo tres peccados mortales

— — — — — — — — — — — — —

Pueblos de Ninive que eran condenados
Fizieron penitencia plorando sus peccados".

Således nämnas här Petrus, Longinus, Maria Magdalena, Maria Egipciana, David och niniviterna[1].

820—830: Th. återfår förskrifningssedeln:

"En la noche tercera iacie él adormido,
Ca sufrie grand martirio, avie poco sentido:
Vino la Gloriosa con recabdo complido,
Con su carta en mano queda è sin roydo".

Hans glädje häröfver.

831—838: Th. omtalar händelsen för folket.

839—845: Biskopens tal.

846—856: Sedeln uppbrännes. Folkets böner och sånger. Th. tar nattvarden.

857: Th:s död.

"Tres dias solas visco desque fue comulgado,
Desque el cartelario fue cenisa tornado,
Murió enna eglesia do fuera visitado,
Fue en est logar misme el cuerpo soterrado".

Därmed är legenden slut. Stanserna 858—866

[1] Jfr ofvan pag., 54, 67, 82.

innehålla sens moralen, uppmaning att behjärta Th:s historia och slutligen en bön till madonnan:

865:

"La madre Gloriosa de los Cielos Reina,
La que fue à Teofilo tan prestable medicina,
Ella nos sea guarda en esta luz mesquina,
Que caer non podamos en la mala ruina.
Amen"

och 866:

"Madre, del tu Golzalvo sey remembrador,
Que de los tos miraclos fue dictador:
Tu fes par el, Sennora, preces al Criador,
Ca es tu privilegio valer al peccador.
Tu li gana la gracia de Dio nuestro Sennor.
Amen".

Detta sista — att nämna sig själf i en bön till madonnan — erinrar om slutraden hos Radewinus: "tu miseri miserere tui uatis Radewini" [1].

### Alfonso el Sabio.

Men vi påträffa i Spanien ännu en behandling af Theophiluslegenden. På den iberiska halfön funnos en mängd samlingar af böner, hymner och legender af gängse hagiografiskt innehåll, förvarade i kyrkor och kloster [2]. En af de viktigaste af dessa

[1] Jfr ofvan pag. 32.

[2] Se: *Alfonso el Sabio:* Cantigas de Santa Maria. Las publica La Real Academia española, vol. I, II. Madrid 1889, cap. IV (introd. af marquis *de Valmar.*)

torde vara den samling sånger om och till madonnan, hvilka skrifvits af Alfons den vise. Hans Cantigas[1] de Santa Maria, till antalet 402, innehålla i fri bearbetning till största delen episkt-lyriska berättelser om Marias underverk, hämtade från olika håll: Vincentius Bellovacensis, Gautier de Coinci, spanska legendsamlinger etc.[2] En af dessa, n° III, innehåller Theophilus' historia. Det torde vara på sin plats att förutskicka ett par ord om författaren.

Alfons X var son af Ferdinand III och föddes år 1221. Han besteg tronen 1252 och dog 1284. Sällan har en furste ådagalagt ett så mångsidigt vetenskapligt och litterärt intresse som Alfons. Han fick också tillnamnet *el sabio.* Han uppträdde såsom författare på vers och prosa och inom en mängd olika vetenskapsgrenar. Hans prosaarbeten[3] äro alla på kastilianska, medan däremot hans stora poetiska verk, Las Cantigas de Santa Maria, är skrifvet på galiciska. Anledningen till, att Kastiliens konung valde

[1] Cantigas (= canticulas) och icke cántigas.

[2] *Gröbers Gr.* II, 2 pag. 184—185.

[3] De viktigare äro: Cronica general de España; en bibelöfvers.; el libro del Tesoro (öfvers. från Brunetto Latini's Tesoro); Tabulas Alfonsinas — astronomiska tabeller; Historia de todo el Suceso de Ultramar; el Espéculo ó Espejo de todos los Derechos; las siete Partidas; etc.

denna dialekt är ej fullt utredd. Han hade uppfostrats i Galicien — hans far stammade från norra trakterna af halfön — och sålunda därifrån mottagit afgörande intryck. Troligt är, att han fann galiciskan mera smidig och lätthandterligare för versbehandling[1]. Alfonso använder flera olika metra och mycket olika form för sina Cantigas, han skrifver 4-, 5-, 8-, 11- och 17-stafviga vers. Från den provençalska konstlyriken har han rönt stort inflytande; han står i många fall de provençalska trubadurerna nära.

I hans Cantigas påträffa vi, som sagdt, alla de vanliga helgonlegenderna och Mariaunderverken. Men Alfonso omdiktar dem på sitt individuella sätt — han förkortar, tillägger och varierar. "Il prend" — säger en förf.[2] — "ce dont il a besoin chez Vincent de Beauvais, Gautier de Coinci et Berceo et une plate hagiologie se transforme, sous ses doigts, en phrases harmonieuses et nobles." — Dock äro långt ifrån alla dessa Cantigas sådana

---

[1] Den galiciska dialekten var, enl. några, under 1200-talet på modet i Kastilien. "Este dialecto hubo de estar en moda en el siglo XIII y ser en la corte de Castilla el habla elegante y de buen tono" säger *Juan Valera*. (Disert. y Juicios literarios, pag. 503).

[2] *J. Fitzmaurice-Kelly*, a. a. pag. 66.

episkt-lyriska berättelser. Icke mindre än 58 äro lyriska hymner till madonnan. Hvar tionde Cantar är nämligen en s. k. *loor* (lofsång) — inalles innehåller samlingen 41 loores. Därtill komma ännu några sånger och böner (5 fiestas de Jesus Cristo; 10 fiestas de Maria och 2 peticiones)[1].

Las Cantigas föreligga i två manuskript, ett i Escurial och ett i Toledo[2]. Theophilus historia behandlas, som nämnts i Cantiga III. Den meddelas här i sin helhet:

III.

**Esta é como Santa Maria fez cobrar a Theophilo a carta que fezera con o demo, ú se tornou seu vassalo.**

*Máis nos faz Santa Maria a seu Fillo perdoar, que nós, per nossa folta, ll'imos falir et errar.*

Por ela nos perdõou
Deus o pecado d'Adam,
da maçãa que gostou,
per que soffreu muit' affan.
En o jnferno entrou;
mais a do mui bon talan
tant'a seu Fillo rogou,
que o foy end' él sacar.

[1] Jfr *Gr. Gr.* II, 2 pag. 185.

[2] Efter dessa äro de utgifna af marquis *de Valmar* (i ofvannämnda edition) till hvilkens inledande afhandling jag för öfrigt angående denna version hänvisar. Se ofvan, pag. 91, not 2.

*Máis nos faz Santa Maria*
*a seu Fillo perdõar....*

Pois ar fez perdon aver
a Theophilo, un sev
seruo que fora fazer
per consello d'un judeu
carta por gannar poder
con o demo, et ll'a deu,
et fez ll'en Deus descréer,
des í a Ela negar,
*Máis nos faz Santa Maria*
*a seu Fillo perdõar...*

Pois Theophilo assí
fez aquesta trãyçon,
per quant' end' en aprendí,
foi do demo gran sazon;
mais depoys, segund' oý,
repentiú-ss' e foy perdon
pedir logo, ben alý
ú peccador sol achar.
*Máis nos faz Santa Maria*
*a seu Fillo perdõar...*

Chorando dos ollos seus
muito, foy perdon pedir;
ú uyú da Madre de Deus
a omágen, sen falir
lle diss': — Os peccados meus
son tan muitos, sen mentir,
que, se non per rogos teus,
non poss' eu perdon gannar. —
*Máis nos faz Santa Maria*
*a seu Fillo perdõar...*

Theophilo d'essa vez
chorou tant'e non fez ál,
trões ú a que de prez
todas outras donas ual,
ao demo, máis ca pez
negro do fog' jnfernal,
a carta trager lle fez
et deu-ll'-a ant'o altar.
*Máis nos faz Santa María*
*a seu Fillo perdõar,*
*que nos, per nossa folía,*
*ll'imos falir et errar.*

Det är naturligtvis ytterligt svårt eller omöjligt att af denna korta dikt sluta sig till, om förf. haft för ögonen någon af andra versioner och i så fall hvilken eller hvilka. Intet särskildt karaktäristiskt drag, som frapperar genom sin nyhet eller likhet med föregående behandlingar finnes. Dikten ger en helt allmän resumé af den kända fabeln. Man vet dock säkert, att Alfonso känt till Berceo och Gautier de Coinci. Han ger flerstädes i sina Cantigas till känna sin vetskap om föregående samlingar. I Cantiga 61 säges exempelvis:

"D'est'un miragre uos direi que auẽo
en Seixons, ond'un liuro á todo cheo
de miragres — —"

hvarmed tydligen åsyftas Gautiers mirakelsamling. Äfven andra bevis, ss. språkliga likheter, finnas

för att Alfonso känt till Gautier. Nästan alla Gautiers legender och lyriska sånger återges i Las Cantigas. Men Gautier berättar bredt och omständligt, medan Alfonso åsyftar koncentration och pregnans: hans Cantigas voro afsedda att sjungas. El Rey Sabio är *sångare*.

Mellan Berceo's Milagros och El Rey Sabio's Cantigas förefinnas äfven flera öfverensstämmelser[1]. Många likheter i stil, språk och uttryck kunna ej tillskrifvas endast slumpen. Några ha påstått, att Alfonso skulle fått impulsen till sina sånger från Berceo. Detta kan ju möjligen endast gälla en del af dem — Berceo's milagros äro till antalet 25, medan vi äga 402 cantigas.

Med hvilken korthet El Rey Sabio — i jämförelse med Gautier och Berceo — berättar, visar följande. Theophilus' historia behandlas af

| | | | |
|---|---|---|---|
| Gautier | i | 2090 | vers, |
| Berceo | i | 657 | „ |
| El Rey Sabio | i | 44 | „ . |

Att med säkerhet afgöra, hvilken direkt förebild Alfonso haft för hvarje cantiga, är ogörligt. För

[1] Se: Introduktionen af marquisen Valmar, pag. 108 i a. ed. af Las Cantigas.

Theophiluslegenden är det åtminstone omöjligt. Författarens fantasi omskapade det stoff den mottog. Traditionen kunde dessutom vara äfven muntlig. Rent formellt sedt var El Rey Sabio influerad från provençalsk trubadurlyrik.

### Castigos é documentos del Rey don Sancho.

Konung Alfonso's son, el rey don Sancho, med tillnamnet "el bravo", har äfven upptagit Theophilus' historia i sina "Castigos é documentos"[1]: Como uno, por nombre Theófilo, fuese provisor de un obispado... Detta lilla "enjiemplo" refererar legenden i största korthet. Theofilus afsvärjer här skriftligt Christus, madonnan, dopet och den kristna religionen. Djäfvulen — "en figura de judio" — mottar förskrifningssedeln. Sedan Theofilus anropat madonnans hjälp — luengamente — någon annan tidsbestämning ges här icke, återfår han sedeln, hvilken han mottar "con mucha alegria".

Ingenting nämnes här om tiden eller platsen för händelsen.

---

[1] meddelade i "Escritores en prosa anteriores al siglo XV recogidos é ilustrados por Don *Pascual de Gayangos* (i Biblioteca de Autores Españoles) Madrid, 1860, pag. 215.

**El libro de los Enxemplos.**

En annan spansk uppteckning finnes i den anonyma fabelsamlingen El libro de los enxemplos[1] under nummer CXCII. Ett latinskt motto:

"Maria veniam impetrat pœnitenti"

och ett spanskt:

"Quien á la Virgen sirve con devocion,
De sus pecados ella le gana el perdon."

anger berättelsen ss. ett mariaunder till madonnans förhärligande.

Här observere man att Cecilia lästs i stället för Cilicia[2]. Versionen börjar nämligen: "En Cecilia fué un homme que llamaban Teófilo, que era aministrador é regidor de los bienes de una iglesia catedral..."[3]

Theofilus ger här pengar åt juden för att utverka hans hjälp: "E él, viéndose despuesto, vino en tanta ira é desesperacion, que dió dineros á un

---

[1] meddelade i Escritores en prosa antoriores al siglo XV etc. pag. 493.

[2] jfr ofvan pag. 27.

[3] Man lägge märke till olikheten i titulaturen mellan denna och föregående version.

judío encantador para que demandase ayuda al príncipe de los diablos para cobrar su honra é su estado."

Några andra afvikelser synas mig med afseende på denna version ej vara att anteckna: att Paulus Diakonus öfversättning legat till grund härför förefaller sannolikt.

## D. **Italienska behandlingar.**

På italienska föreligger Theophilus historia i dramatisk form. En sådan affattning meddelar *D'Ancona* i sin samling af *Sacre rappresentazioni dei secoli XIV, XV e XVI.* Den häri upptagna rappresentazione di Teofilo[1] är en synnerligen fri behandling af den kända historien. Dels förekomma här flera afvikelser från berättelsens vanliga gång, dels äro här inskjutna flera nya moment, såsom införandc af en del nya, här namngifna, personer etc. Detta senare, nya personers införande, erinrar ju om Rustebeufs behandling och är på visst sätt betingadt af den dramatiska formen.

[1] Sacre Rappresentazioni dei secoli XIV, XV e XVI, raccolte e illustrate per cura di *Alessandro D'Ancona.* Vol. 2. Firenze 1872, pag. 445—467.

Dramat börjar med att en ängel i några få ord omtalar den efterföljande föreställningens innehåll:

Voi vedrete oggi, stando umilemente,
Che Dio perdona sempre a chi si pente.

Så följer en dialog mellan biskopen och messer Teofilo, däri den förre uppmanar Teofilo att ombesörja sina fromma plikter, såsom utdelande af allmosor etc., hvartill Teofilo förklarar sig gärna beredd. Men redan nu uppträder här djäfvulen. Han förtalar nämligen Teofilo hos en af biskopens sekreterare, vid namn *Currado*, med beskyllningen, att Teofilo säljer allmosor. Currado inberättar detta för biskopen, som sänder ett bud, *Donato*, till Teofilo, hvilken inställer sig för biskopen. Teofilo blir nu afsatt. Han mottar underrättelsen härom med följande ord:

Egli è più tempo i' l' ho desiderato,
E volentieri a tal cosa consento.

Currado blir nu utnämnd i hans ställe. För andra gången infinner sig nu djäfvulen hos Teofilo och erbjuder honom sin hjälp att återfå ämbetet. Efter några repliker mellan satan och Teofilo beslutar sig denne att uppsöka en judisk trollkarl, som här heter *Manovello*. För denne redogör Teofilo för sin belägenhet. Manovello svarar:

Teofilo mio car, tu sei cristiano;
Io son ebreo e contrario a tua fede
— — — — — — — — — — —

men de börja dock afhandla saken och bege sig tillsammans till en korsväg — in una croce de via[1] — där juden säger:

Cosa che vegga o senta, non temere,
E non ti far il segno della croce[2],
Chè ci farò venire un gran messere
Superbo e fiero e con terribil voce
— — — — — — — — — — —

Därefter drar Manovello upp en trollkrets och framsäger följande besvärjelse:

O Belzebù, gran principe d'inferno,
Con Cerner, Malataca e Calcabrino
E Lastaroc e tutto il tuo governo;
Venite tutti quanti al mio dimino
— — — — — — — — — —[3]

Nu uppträder åter Belzebub:

Che cerchi, che comandi, o Manovello?
Ch' i' son venuto qui per ubbidire,
E ho menato tutto el mio drappello
Disposto e fermo el tuo voler seguire.

Juden och Teofilo knäböja och juden andrager deras ärende, hvarpå satan svarar juden

---

[1] Jfr ofvan pag. 89, rad 2 och not 1.

[2] Jfr ofvan pag. 65.

[3] Jfr ofvan pag. 74.

Di nulla non si può costui atare
Che adora Cristo ch'è mio gran nimico:
Ma se lo vuole in tutto rinnegare,
E esser mio vassallo, com' io dico,
Il farò più che prima dominare,
E fia il nimico misero e mendico.
Più che'l Vescovo arà dominazione;

Teofilo *bacia e' piè del diavolo*[1] e dice

Io niego Cristo, falso, iniquo e rio,
E adoro e confesso te per sire

och efter uppmaning att äfven förneka madonnan:

Io niego lei e chi segue suo amanto,
El padre, el figlio e lo spirito santo.

Djäfvulen begär nu äfven en skriftlig förbindelse på detta och Teofilo lämnar en sådan, hvarpå följer löftet:

Prima que passin le ventiquatro ore,
Sarai in trionfo, gloria e grande onore

hvarefter alla aflägsna sig.

Nu införes en ny person, *Farfalletto*, som af satan får befallning att bege sig till biskopen och förmå denne att afsätta Currado och återinsätta Teofilo i hans förlorade ämbete. Farfalletto meddelar detta till den sofvande biskopen. När denne uppvaknar

[1] Jfr ofvan pag. 53.

tror han sig i sömnen ha hört en ängel och sänder en präst efter Teofilo. Denne förklarar sig dock nöjd med sin lott och låter först så småningom öfvertala sig att återta sin syssla. Biskopen ger honom ringen (ett tecken på hans värdighet?) och Teofilo skänker sin förlåtelse åt Currado.

Nu inställer sig åter Manovello, med begäran om lön för sina tjänster. Men Teofilo ångrar redan sin handling:

O misero dolente e sventurato,
Che ho commesso al mondo tanto errore!
Ch' i' ho Cristo e la madre rinnegato,
E son fatto del diavol servitore!
— — — — — — — — — — — —

och beger sig till kyrkan för att anropa madonnan om förbarmande. Maria visar sig också för honom och det utspinner sig dem emellan en dialog. Teofilo åberopar sig härunder endast på *Petrus* och *Paulus:*

Pier lo negò tre volte, e perdonogli,
Paul pentito acquistò perdonanza . . .[1]

Efter en verklig trosbekännelse af Teofilo lofvar madonnan slutligen att söka utverka hans räddning.

Nu införes åter en ny person, *Malatacca*, som af

[1] Jfr ofvan pag. 54, 67, 82, 90.

djäfvulen sändes till Teofilo för att påminna denne om förbundet. Men Teofilo bortjagar efter en ordväxling budbäraren, som återvänder till djäfvulen med oförrättadt ärende, men i stället sändes till Manovello, för att förmå denne påverka Teofilo. Men trots påminnelsen om den skriftliga försvärjningen lyckas Manovello nu heller ingenting uträtta. Nu visar sig åter Maria, som sänder en ängel till djäfvulen för att återtaga förskrifningssedeln. Djäfvulen kommer, men först efter ett långt samtal med madonnan återlämnar han sedeln:

Ecco la carta, io ne farò vendetta.

Maria visar sig åter för Teofilo, som utgjuter sig i tacksamhet mot Gud. Därefter beger han sig först till biskopen och sedan till monsignore (metropolitanen) och omtalar händelsen. Härefter ger han sin förlåtelse åt den ångrande Currado.

Nu följer ett nytt tillägg. Teofilo beslutar att bli eremit och drager ut i öknen, sedan han först framsagt en lång monolog. Malatacca och Farfalletto sändas af satan att hämta Manovello, hvilken, såsom upphofvet till den för satan olyckliga utgången, afstraffas och afföres till helvetet. Så slutar dramat med några afskedsord af en ängel till åskådarna.

---

En annan intressant affattning på italienska af legenden publicerades år 1908 af Wilhelm Friedmann i Gesellschaft für Romanische Literatur[1] efter en handskrift i Biblioteca Nationale i Florens. Denna handskrift, hvilken utom Theophiluslegenden (n° 10) innehåller 20 andra berättelser, stammar, af den tydliga gotiska skriften att döma, från 1400-talet. Miniatyrerna som pryda början af hvarje legend röja ett starkt inflytande från Giotto och tyckas härröra från någon norditaliensk skola, såsom Padua eller Verona[2].

Språket tyckes vara någon venetiansk dialekt. Härför tala: tonande konsonanter i st. f. tonlösa, bortfallet af t i intervokal ställning och participialbildningen på esto etc[3]. Källan för de flesta af legenderna torde vara Legenda aurea[4]. Härnedan följer nu denna version:

---

[1] Gesellschaft für Romanische Literatur, Bd. 14. = Altitalienische Heiligenlegenden nach der Handschrift XXXVIII. 110 der Biblioteca nazionale centrale in Florenz mit Einleitung u. Anmerkungen zum ersten Male herausgegeben von *Wilhelm Friedmann*. Pag. 36 ff. Dresden 1908.

[2] ibid, pag. XI.

[3] Jf ibid. pag. LXVI ff.

[4] ibid. pag. XIII.

**Questa sì è l'ystoria d'uno visdomino.**

El fo un visdomino del veschevo de Licia[1] el qual fo accusà al segnor. Onda el veschevo el deponè de l'officio soe sì che questo visdomino, el quale avea nome Teofilo, desponù venne a molta povertae. E veçandosse Teofilo en tanta miseria, andòe a un Çudeo, el cual savea incantare i diavoli, e pregàlo ch'el ge dovesse chiamare un demonio e lo Çudeo cossì fe. Vegnudo el diavolo, el disse: "Che vo' tu, Teofilo?" E Teofilo disse: "Tornare voio al me officio." El diavolo disse: "El te fa mestero renegare Cristo e la soa fè." E Teofilo cossì fe. E fe Teofilo carta de ço al diavolo, como el se dava in so servo. E drè poco tempo Teofilo tornà in gracia del vescovo e ave l'officio so. Vegnù Teofilo al primo stao, el començà pensare del pecato so e como l'avea renegà Cristo e la soa fè et era fato servo del diavolo; e veçando el so perigolo fo pentì e metèsse in colpa. Onda el entrà in una capella de la verçene Maria, e començà cum molte lagreme chiamare misericordia a la verçene Maria, ch'ella lo tresse de la segnoria e de le man del diavolo. E i demonii venne cerca lui cum gran furia, e parea ch'i lo volessen quasi maniare e dis-

[1] Förkortning af *Cilicia.*

sege: "Soço ladro desliale, com t'e' potù partire da nu, che nu t'abiemo fato de piçolo grande e de povero richo, e de miserio t'avemo conduto in gran stao." E Teofilo oldando çoe cum più lagreme e maor dolore del peccà soe tornávasse a la madre de misericordia e diseva: "Recórdate che tu e' madre de misericordia, da Deo fata per casone d'i peccadori salvare. Onda trame de man d'i demonij, i qua, se tu no me secori, me volun devorare. A ti me retorno, madre de gracia, la qual no soli alcun da ti descaçare. Secorrime, verçene, aytoriame, aitoriame, alto fiolo dolce, lo qual venne in sto mondo per i peccadori salvare! Grande e grandissimo è lo me peccà, lo qual eio ho comesso, ma è maor la misericordia toa e de Yesu, el qual de ti sì è nassù; onda e' ve prego ch'e' no sia perdù." Enanci l'altaro de la vercene Maria stete quaranta dì e note continue. Una hora, en la qual el dormiva molto aflito e quasi per morto, la madre de gracia i aparse, e molto in prima lo represe del so peccà, e poi lo confortà, e dissege ch'el' avea reconcilià lo so fiolo. Et in signo de çoe la ge metè la carta, la qual l'avea fato al diavolo, sul peito so e partìsse. E questo cum grande alegreça se rensedà e trovà la carta, ch'era rasa del sagello so. E la

domenega, la qual fo in l'altro die, venne inançi al veschevo et a tuto'l povolo, narròe e cum molte lagrime e dolore manifestòe lo pecà so per ordene e poi narrà la misericordia e la gracia, la qual i avea fata la verçene Maria, e tuti referino gracia a la verçene, madre de misericordia. E lo veschevo tolse la carta e brusàla. El gene ponè pena de questo e de tuti i altri so peccadi, e menàlo inançi l'altaro e comunigàlo. E veçante tuta çente el desmontà spirito santo, e sì illuminà la soa facia al modo del sole[1]. Drè çoe el tornà a la giesia de la verçene Maria, e tri die e tree note continuamente referì gracia a la verçene Maria, digando: "Eio te regracio quanto e' posso, madre de misericordia, e'l to dolce fiolo, che vu m'avì trato de le man del diavolo!" E cossì digando, l'anima soa andò in vita eterna.

Som man ser är denna text endast ett summariskt refererande af legenden.

---

[1] Jfr ofvan pag. 32, not 2.

*Anmärkning.* Äfven i Provence finna vi berättelser om madonnans underverk. En provençalsk samling Marialegender: "Miraclos de Sainhta Maria Vergena" förvaras i Brit. Mus. Den är beskrifven af *Paul Meyer* i Archives des missions scientifiques et littéraires, 2 ser. III, 307, där likheter med Gautier de Coinci påpekas. Till antalet 13, af hvilka Mussafia anser 12 vara öfvers. från Vincent de Beauvais, ha de publicerats af *J. Ulrich* i Romania 1879 pag. 12—28. Bland dem finnes dock icke Theophilus' historia.

IV.

# Handskrifter innehållande Theophilus-legenden och spridda antydningar om Theophilus' historia i litteraturen.

## a. Latinska (och en fransk).

I sitt stora arbete "Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden" (i Sitzungsberichte d. K. K. Akad. d. Wiss. Wien. Phil.-hist. Cl. Bd 113, 115, 119, 139) lämnar A. Mussafia en utförlig redogörelse för innehållet i flera medeltida handskrifter, upptagande legender om Maria. I många af dessa handskrifter återfinnes äfven legenden om Theophilus. Den mycket vanliga och ofta förekommande affattningen af denna, som börjar: "Factum est, priusquam incursio fieret . . ."[1] finnes i handskrifter på följande ställen:

*München*, ms. 18659 (12 årh.) och 2617 (13 årh.)[2].
*Kremsmünster (Oberösterreich)* ms. 114[3].
*Admont i Steiermark*, ms. 638[4].

[1] Meddelad delvis af *Neuhaus*, Die Quellen zu Adgars Marienlegenden, pag. 56 ff.

[2] *Mussafia*, a. a. I, pag. 945.

[3] ibid. pag. 946.

[4] ibid. pag. 947.

*Mölk (Niederösterreich)*, ms. E. 81 (15 årh.)[1].

*Wien*, ms. 625 (13 årh.)[2].

*Paris* (Bibl. nat.), ms. lat. 14463[3].

*Paris* (Bibl. nat.), ms. lat. 12593 (13 årh.)[4].

*Köpenhamn*, Thott 26 (12—13 årh.) fol. 37 ff.[5].

*Leipzig*, 821 (13 årh.)[6].

*Paris*, ms. lat. 17491 (13 årh.)[7].

*Bern*, ms. 137 (12 årh.)[8].

*Köpenhamn*, Thottska saml. 128 (13 årh.)[9].

*Cambridge*, Univ. Bibl. ms. 615 (14 årh.)[10].

*Madrid*, Nat. Bibl. Bb. 150 (14 årh.)[11].

Från denna vanliga affattning afvikande varianter äro:

*Leipzig*, ms. 819 (13 årh.).

*Paris* (Bibl. nat.), ms. 5267 (13 årh.)[12].

*Paris*, Bibl. nat. lat. 5268 (midten eller slutet af 12 årh.)[12].

*Montpellier*, 146 (12—13 årh.)[13].

*Toulouse*, 582 (12 årh.)[14].

---

[1] *Mussafia*, a. a. pag. 948. [2] ibid. pag. 949. [3] ibid. pag. 953. [4] ibid. pag. 964. [5] ibid. pag. 970, 971. [6] ibid. pag. 970, 971. [7] ibid. pag. 976, 979. [8] *Mussafia*, a. a. II, pag. 16. [9] ibid. pag. 17. [10] ibid. pag. 37. [11] *Mussafia*, a. a. III, pag. 26. [12] *Mussafia*, a. a. II, 6. [13] ibid. 12, 13. [14] ibid. II, 19, 20. Se *Kölbing*, Engl. Studien I, 16. Jfr *Anglia*, VII, 161. Jfr *Mussafia*, a. a. II, 25.

*Paris* (Bibl. nat.), ms. lat. 5562 (slutet af 13 århr.).

*Paris*, Bibl. de l'Arsenal, ms. 903 [1] (= Laurentiana-bibliotekets i Florens Conventi soppressi (Camaldoli) 747 D. 3.

*London*, Brit. Mus. Vespas. D. 19 (13 århr.) [2].

*Erfurt* (Amplonianska saml. 44) (= *München*, Hof- u. Stadt.-Bibl. 4350 o. 4146).

*Charleville*, 106 (14 århr.) [3].

*Paris*, Bibl. nat. lat. 10770 (14 århr.) [4].

*Paris*, Bibl. nat. fr. 818 [5].

*Paris*, Bibl. nat. lat. 2333 A [6].

b. **Franska.**

Paulin Paris uppräknar i sitt arbete: "Les manuscrits français de la bibliothèque du roi" följande handskrifter innehållande Theophilus' historia:

*N° 7024*, fol. 104. Come nostre dame racorda Theophilus à son cheir fils. Den börjar:

"Enceis qu'éussent cil de Perse
Rome destruite et deserte
En Celice la region
Avenit ce à un baron [7].

[1] *Mussafia*, II, 69—72. [2] ibid. III, 1 jfr not. [3] ibid. III, 21.

[4] ibid. III, 24, 25.

[5] *Mussafia*, IV, 1, 10. Denna text är meddelad af *Bartsch-Horning* a. a. Jfr *Anderson*, Étude linguistique . . .

[6] publ. af *A. Weber*; se ofvan pag. 87 ff. Jfr äfven *Mussafia*, a. a. I, pag. 930 not 2.

[7] *Paulin Paris*, a. a. IV, pag. 70.

*N° 6987*, fol. 310[1].

*N° 7018*, 28. Coment Theophilus pour l'avoir du monde renonça son créateur . . .[2]

*N° 7207*, fol. 3. De publica Theophili poenitentia[3].

*N° 7208*, fol. 70. Coment la Virge reconcilia Theophyle à son chier fils[4]. Denna text = N° 7024, fol. 104. (Se föregående sida).

---

Af dessa olika varianter har jag genom fotografiska kopior tagit del af följande:

*Leipzig*, 819.

*Paris*, Bibl. nat. 5267.

*Montpellier*, 146.

*Paris*, Bibl. nat. 5562.

*Paris*, Bibl. de l'Arsenal, 903.

*Paris*, Bibl. nat. 10770

och genom välvilligt tillmötesgående från biblioteket i Charleville därifrån fått hitlåna n° 106 af därvarande handskriftsamling. Det var ursprungligen min mening att lämna en analys af dessa i deras förhållande till andra varianter, men jag fann snart att

[1] *P. Paris* a. a. III, pag. 188 och 223 ff. Jfr *Jubinal*, a. a. II, 269 ff.

[2] ibid. IV, pag. 3.

[3] ibid. VI, 312.

[4] ibid. VI, 327.

alla dessa blott innehöllo föga intressanta, ofta summariska, relationer utan några anmärkningsvärda skiljaktigheter, hvarför jag afstår från något referat af dem. Endast en af dem, den versifierade texten i Bibl. de l'Arsenal, må här finna rum. — Af de återstående är handskr. i Toulouse helt eller delvis utgifven[1]. Paris Bibl. nat. ms. lat. 5268 är = Bibl. nat. ms. lat. 5267[2].

Af de franska texterna är Bibl. nat. ms. 6987 publiceradt af Jubinal[3]. Hvad beträffar ms. 7024, fol. 104: "*Come nostre dame racorda Theophilus à son cheir fils*"[4], hvilket är = 7208, är dess början

"Enceis qu'éussent cil de Perse
Rome destruite et deserte
Eu Celice la region
Avenit ce à un baron"

fullständigt lika med den text, som Bartsch-Horning publicerat efter tvenne andra handskrifter: *ms. de Paris franç. 818, fol. 70* och *ms. franç. 423, fol. 104.* Dessa manuskript innehålla tydligen samma text. — Af de af Mussafia nämnda handskrifterna är det

[1] Se *Mussafia*, a. a. II pag. 19, not 4. Jfr ofvan, pag. 111, not 14.

[2] ibid. II, 6; jfr ofvan pag. 111 och 113.

[3] a. a. II, 269 ff. jfr ofvan de franska versionerna.

[4] Jfr *P. Paris:* Mss. fr. IV, 71: "Cette pièce qui contient plus de 900 vers n'est pas celle de Gautier de Coincy; elle a échappé aux recherches longues et patientes de M. Jubinal ..."

således egentligen blott ms. i Brit. Mus. Vespas. D. 19 och i Erfurt, amplonianska saml. 44, som jag här nöjer mig med att endast omnämna. Här nedan följer nu den ofvan nämnda versifierade texten i

Bibl. de l'Arsenal cod. 903.

de theophilo[1].

Theophilus potencia
sublimis in cilicia
subdita calamitate
caruit prosperitate.
Amittens mundi gloriam
corruit in tristiciam.
Cum ex alto ruit altus
trivit eum gravis saltus
Nam quanto gradus altior
tanto casus est gravior.
Hic siciens debriari
potu dulcoris amari
esuriens saturari
voluptate seculari.
quendam consulit iudeum
iudeus seduxit eum.
Stultus stultum verbis pavit
rabuloque presentavit
quem profanus profanavit
et promissis supplantavit.
seductus christum negavit
demonium adoravit
ei sese subiugavit

[1] Se *Bilagan*.

quidquid fallaci iuravit
cyrographo confirmavit
quod anulo[1] sigillavit
honorem recuperavit
divitiis habundavit.
Hic in lacu fecis mersus
in se tandem est reversus[2].
Abhorrens scelus nimium
imperatricis omnium
ecclesiam ingreditur
ubi nimis affligitur
Hic diebus quaterdenis
se gravibus torquet penis.
O quis narret suspiria
planctus luctus ieiunia
vigilias et alia que sustinebat
nimia penitentis angustia.
Marie nomen invocat
et in ipsa spem collocat
Orat plenus[3] miserie
plenam misericordie
mole pressus tristicie
pulsat portam leticie.
Quisquis sordibus inheret
quisquis pro delictis meret
de venia non desperet
si in dei matre speret
Nam auris sacre parentis
exaudivit precem flentis
Clemens oculus clementis

[1] correctum ex *anullo*.

[2] Jfr Lukas evang. kap. 15 v. 17.

[3] correctum ex *plenum*.

cor respexit penitentis
Pia reum visitavit
pius eum increpavit
dehinc mestum confortavit
spem flebili reparavit
cyrographum restauravit
sopitus evigilavit
vehementer exultavit
miram mire predicavit
ad presulem properavit
clerum plebem convocavit
cuncta cunctis declaravit
ut pontifex imperavit
cyrographum concremavit
Hinc omnes letificavit
et ad laudes inflammavit
quem presul communicavit
ut sol vultu radiavit[1]
templum virginis intravit
ibi summis inhiavit
triduo perseveravit
dominum glorificavit
dominam magnificavit
post triduum exspiravit
ad utrumque transmigravit
Hinc utrique preconium
festive gaudet omnium
devotio fidelium.

Som man ser är hela denna text endast ett summariskt referat af legenden utan några anmärkningsvärda skiljaktigheter och olikheter.

[1] Jfr ofvan pag. 32, not 2.

Spridda antydningar om Theophilus' historia möta på flera ställen i medeltidslitteraturen. Intressant är en anspelning härpå i ms. 7210, fol. 246 i Bibl. nat. Det innehåller en bön till madonnan:

"Ci après commence un oraison
de Nostre Dame que celui
qui escripst ce livre fist"

af följande lydelse:

"O, très glorieuse Marie
Vierge de Dieu mère et amie,
Dame des ciels et de tous anges,
Joie de tous sains et archanges,
Nostre confort, nostre esperance
Dame, faites-nous delivrance
En fin de maulx, si que puission
Cognoistre en reception
Au point de la mort vostre fils;
Royne puissant qui jadis
Vintes *Theofil* vostre ami
Acquiter du faulx ennemy
Nous commendons, très-chière dame,
A vous nostre corps et nostre ame
Icy tant com sommes en vie.
Amen chascun de nous en die".

Initialerna i dessa 15 verser bilda ett namn: *Oudin De Carvanai.* Det är tydligen namnet på afskrifvaren — que celui qui escripst ce livre fist — ett namn på en utmärkt kalligraf, af hvars hand

man äfven har andra afskrifter, men hvars namn genom denna bön först blifvit kändt[1].

En förkortad version finnes i ett ms. i kyrkan Saint-Omer[2].

Från 1200-talet tyckes legenden ha varit mycket spridd i Frankrike:

"Sainte Marie Magdelainne
Fu ensi de ses pechiés sainne;
Au dyable fu retolus
Par repentier *Theophilus*"

heter det i Roman de Mahomet af Alexandre du Pont, och i dikten "De Engerran, vesque de Cambrai ki fu":

Douche mere Diu, ki sauvas
*Theophylu* et confortos
Oeuvre-li l'uis de paradys".

I ett manuskript i bibl. de l'Arsenal, belles-lettres françaises, nº 175, fol. 299 verso, hvars innehåll anges med "C'est uns Salus de Nostre-Dame" läses vidare:

"Tu es à tout le mont une seule esperance
En toi doivent avoir pecheour grant fiance.

[1] *P. Paris:* Mss. fr. VI, 354.

[2] *Monmerqué et Michel* a. a. pag. 137: "L'histoire abregée de Théophile était contenue dans le lectionnaire manuscrit de l'eglise de Saint-Omer, parmi les leçons qu'on lit à matines le septième jour de l'octave de la nativité de la vierge Marie".

Par cui *Theophilus* trouva sa délivrance
Qui es mauvais d'enfer avait mis sa creance"

och i ett "Miracle de Nostre-Dame, de l'empereur Julien que saint Mercure tua du commandement Nostre-Dame" [1]:

"Ha! Dame, se grace trouva
En vous le clerc *Theophilus*".

François Villon nämner på ett ställe i "Le grant Testament" Theophilus. Nämligen i "Ballade que Villon feit a la requeste de sa mère, pour prier Nostre-Dame", där det heter, strof 2:

"A vostre Filz dictes que je suis sienne;
De luy soyent mes pechez absoluz:
Qu'il me pardonne comme à l'Égyptienne,
Ou comme il feit au clerc *Theophilus*,
Lequel par vous fut quitte et absoluz,
Combien qu'il eust au diable faict promesse.
Préservez-moy, que point ne face cesse,
Vierge, portant, sans rompure encourir,
Le sacrement qu'on célèbre à la messe:
En ceste foy, je vueil vivre et mourir" [2].

I en dikt från 1200-talet, "Les Vins d'Ouan" (Ms. 7218, fol. 217) heter det:

"Virge qui sanz pechié fus née,
Qui le cors Jhésu-Crist portas
Et *Theophilus* confortas" [3].

[1] *Monmerqué* et *Michel*, a. a. pag. 138.
[2] *Fr. Villon*, a. ed. pag. 106.
[3] Jfr *Jubinal*, a. a. pag. 204.

En anonym dikt till Nostre-Dame (i Ms. 7218, fol. 174) gör två gånger anspelningar på Theophilus, på följande sätt:

"Dame par qui fu ravoiez
*Theophilus* li desvoiez — —"
— — — — — — — — —

och

"Encor proia *Theophilus*
Virge Dame des cieux lassus".

Slutligen läses i Miserere du Reclus de Moliens följande:

"Cil qui parmi sa bouche dist
Ke il renoioist Jhésu-Crist
Et sa mère, *Theophilus*.
Et au diable hommaige en féist,
Et cyrographe l'en escrit,
Refu puis si bien esmolus
En repentir ke retolus
Fu au déiable et absolus;
Car la Dame en sa main le prist
Ki de tout le monde est salus,
Qui relie les dissolus
Et les cuers amers radoucit etc."[1].

Äfven i liturgin upptogs Theophilus' historia. Madonnans inflytande och makt uppenbarades ju så tydligt genom denna berättelse, något som gaf an-

[1] Se *Jubinal*, a. a. pag. 263.

ledning till att så ofta konstnärerna vid kyrkornas utsmyckande framställde scener ur just denna legend (hvarom mera nedan). Redan på 1000-talet tyckes man i den kyrkliga ritualen vid fester till madonnans ära ihågkommit hennes bispringande af Theophilus, då man sjöng:

Tu mater es misericordiæ
De lacu fæcis et miseriæ
*Theophilum* reformans gratiæ[1].

Och ett studium af 1400- och 1500-talens missaler ger äfven vid handen att Theophilus' historia fortsattes att reciteras långt framåt i tiden[2].

[1] Se *Måle, É.*, L'art religieux du XIII[e] siècle en France. Paris 1902, pag. 300. — Jfr äfven nedan, pag. 128.

[2] *Måle, É.*, L'art religieux du la fin de moyen âge, pag. 209 ff.

V.

## La prière Theophilus.

I nära anslutning till legenden om Theophilus står en i flera manuskript och i olika versioner spridd dikt: la prière Theophilus. Den hör till de under 11-, 12- och 1300-talen mycket vanliga versifierade bönerna till Maria[1].

Vi ha redan vid behandlingen af Rustebeuf[2] sett, huru framställningen afbrytes genom Th:s bön till Maria:

"Sainte roine bele
Glorieuse pucele etc."

hvilken dikt äfven finnes separat [Ms. 7633] med titeln: "C'est la prière Théophilus".

Sådana Theophilus' böner till Maria finnas flera:

I Bibl. nat. i Paris [ms. 428, suppl. franç.] finnes en dikt med titel:

"C'est la prière de Theophilus."

---

[1] Jfr *G. Paris:* a. a. pag. 273 § 160. Romania I, 207, 247, 409, 410; VII, 473; IX, 162.

[2] Jfr ofvan pag. 80—81.

Samma dikt återfinnes i ms. 7218, bibl. nat. (pag. 191) och i ms. 175, belles-lettres françaises, bibl. de l'Arsenal[1]. Versionen ms. 428, innehåller 28 quatrainer och börjar:

"Dame resplandissans; Royne glorieuse,
Porte de paradis, pucele précieuse,
Dame seur toutes autres plaisans et déliteuse
Daigne oïr ma prière de l'oreille piteuse" etc.

Den öfverensstämmer *i de flesta fall* med versionen i ms. 7218[2]. Men flera afvikelser finnas. Texten i ms. 428 är längre än den i ms. 7218, i det några vers i ms. 428 saknas i ms. 7218, och de två sista stroferna i ms. 428, som lyda:

Ms. 428, stroff. 27, 28:

"Dames seur toutes autres vous estes la plus fine
De toi loer ma bouche n'est pas nete ne digne;
Mès tant par es piteuse, débonère et benigne,
Pechéor ne despis qui son pechié relingne.

Dame en toutes douçors enmielée et soucie,
Jointes mains te pri, Dame, que tu por moi déprie;

---

[1] Jfr *Jubinal* a. a. pag. 327, och *Romania* IX pag. 162, där det uppges att flera kopior existera, oberoende af ofvannämnda ms.; ss. versionen i B. N. fr. 2495 och ms. Egerton 945 i Brit. Mus.

[2] Gautier de Coincy's dikt [*Poquet*, a. a. 757—761] synes vara densamma som denna, men med många varianter.

Tant sui péchierres d'âme et de mauvèse vie,
Se ne pries por moi m'âme sera périe"

återfinnas ej i ms. 7218.

En från ofvannämnda version helt afvikande behandling af "prière Theophilus" meddelas af A. Scheler[1] efter ett ms. i Bibl. royale i Brüssel. Ms 9411—26, fol. 97—102 innehåller i 114 quatrainer (ms. 428 endast 28) "Li prière Theophilus"[2].

Före Scheler hade delar af denna prière, näml. de 18 första och de 6 sista quatrainerna meddelats af M. de Reiffenberg (Bulletins de l'Académie royale de Belgique, Tom VI, 108—129) men med flera språkliga felaktigheter som vanställa meningen.

---

[1] i Zeitschrift für rom. philologie I, 247—258.

[2] Om denna i Brüssel befintliga "Prière Theophilus" i 114 strofer, se *Gröbers Gr.* II, 1 pag. 686: "Ein langes gebet an Maria (picard.) gewöhnlich "Prière Theophilus" genannt (114 strof) ein Lobpreis Marias mit Bitte und Fürsprache bei Christus, dem Richter am jüngsten Tage, Schuldbekentnis, Versicherung unwandebarer Hingebung an die Jungfrau und Vergleichung derselben mit einem Thron, dessen 6 Stufen ihre Eigenschaften bedeuten, ist in Ton und Vers (alexandriner) ähnlich dem Mariengebet bei Gautier de Coincy (se *Poquet*, pag. 757) auch in der zu seiner Zeit aufkommenden 4-zeil, alexandrinerstrophe verfasst, die vielleicht der älteren 4-zeil. Vagantenstrophe lat. geistlicher Dichtung nachgebildet wurde, zu deren allgemeiner Verwendung Gautiers gedicht angeregt haben mag."

Denna version utgör ock en del af ett ms. i Bibl. royale i Turin, Ms. LV, 32, fol. 68—78, under titeln: "Une proiere Nostre Dame".

Ms. i Brüssel börjar:

"Mere Dieu, qui vous siert mont a bon guerredon,
Car nus ne vous siert, dame, longement em pardon,
Qui vraiement vous aime, vous li querez pardon
A celui de qui vienent tout li savereus don."

således helt olika med Ms. 428.

A. Mussafia: Über eine altfranzösische Handschrift der k. Universitetsbibl. zu Pavia, uppger att denna Pavia-handskrift bland 20 stycken ss. n° XV innehåller "La prière Theophilus"[1].

I *Romania* IX, 162 omnämner Paul Meyer ett ms. i Lyon (ms. 584 de la bibl. du collège) från slutet af 1200-talet, som bland annat innehåller "la prière Theophilus" och börjar: "Dame resplandisant, roïne glorieuse"[2].

En sådan Theophilus' bön till gudsmodern ingår ju, som en viktig faktor, i alla framställningar af själfva legenden.

[1] Jfr *Romania* I, 244—247.
[2] Jfr *Romania* IX, 162.

VI.

## Legendens uttryck i konsten.

Att Theophiluslegenden — en af de äldsta och mest spridda af alla legender — ej blott under olika former, i skilda land och på olika tider, blir föremål för litterär behandling, utan äfven är ett inom den bildande konsten ofta uppmärksammadt ämne, vittnar än tydligare om dess stora popularitet. Detaljer och olika scener ur legenden finnas skulpterade i sten på flera kyrkor; bildsnidare skuro i trä och elfenben dess olika situationer, de återfinnas på flera kyrkors diptykon eller målade på glas eller väfda på bonader och tapeter. Och i flera manuskript vittna miniatyristernas fina, stela och sirliga målningar, hur legenden tog form och gestalt för det medeltida åskådningssättet.

Så finnes legenden skulpterad på två ställen på kyrkan Notre-Dame i Paris[1]. En basrelief i ett

---

[1] näml. 1) på norra tvärskeppsportalens tympanon (omkr. 1260; se *Louise Pillion:* Les sculpteurs français du XIII^e siècle. Paris 1912, pag. 165)

och 2) infälld i korets norra yttermur (omkr. 1300; se *Louise Pillion*, a. a. pag. 198). Jfr äfven *Jubinal*, a. a. pag. 265—266 och *Mâle, É.*, L'art religieux du XIII^e siècle, pag. 297 not. 5.

tympanon på kyrkan i Souillac (Lot) från midten af 1100-talet skildrar också Theophilus' historia[1]. Den finnes äfven på ett altarskåp i Nykyrko i Finland, af nordtyskt (hamburgskt) ursprung från tiden 1425—1450[2]. Målningar på glas framställande scener ur legenden finnas i katedralerna i Laon och Mans, i kyrkan Saint-Nizier i Troyes (den senare med inskriften: Theophilum reformans gratiæ[3]) och på katedralen i Chartres[4], i Beauvais och i Lyon[5] i

[1] Se *Michel, A.*, Histoire de l'art. Del I, partie 2, pag. 621 och fig. 342.

[2] Se *Meinander, K. K.* Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor, Helsingfors 1908, pag. 159 (afbildn.), 160 och 161, noten, där flera framställn. nämnas. Jfr härmed: *Enlart, Camille*, Le musée de sculpture comparée de Trocadéro, Paris 1911, pag. 34.

[3] *Jubinal*, a. a. pag. 267 och *Mâle, É.*, L'art religieux de la fin du moyen âge en France, Paris 1908, pag. 209 ff.

[4] Se *Mâle, É.*, L'art réligieux du XIII^e siècle en France, Paris 1902, pag. 297 not 4: Un vitrail mutilé de la cathédrale de Chartres . . . nous montre une Vierge adorée par des pèlerins . . . Le reste du vitrail contient quelques épisodes de l'histoire de Théophile.

[5] ibid. pag. 297 ff. Anmärkningsvärdt är att på fönstermålningarne i Laon, Beauvais och Mans, folket kommer bärande med *en fisk* till Theophilus. Något dylikt förekommer ej i någon litterär behandling. *Mâle, É.* (a. a. pag. 298; not. 1) anmärker härom: Il y a là simplement une tradition d'atelier. — Att Theophiluslegenden så ofta användes i den kyrkliga konsten är ju lätt förklarligt: på 1000- och 1100-talen

Montaugon (Aube), Grand-Andely (Eure), Beaumont-le-Roger (Eure). I kyrkan Saint Martin i Laval finnes en väggmålning från 1300-talet med samma ämne[1]. En tafla föreställande Theophilus finnes i en kyrka i församlingen Saint-Epure. Öfverst och i midten synes madonnan med en krona på hufvudet sittande i skyn. Med högra handen håller hon Jesusbarnet på sitt knä. På ena sidan läses följande:

"Je suis Marie, reine des cieulx
Que de Dieu mon Filz feray don
Qui sera accordé à tous ceulx
Qui feront ma conception"

och på den andra:

"Tous ceulx et celles qui en mon nom
Feront du bien de bon couraige
Paradis auront pour lequel don,
Et au monde auront grant aaige".

I vänstra handen håller madonnan ett pappersblad, som hon räcker till en man därbredvid. Det

---

hade den blifvit ett *exemplum*. Ofvan är nämndt, att Honorius Augustodunensis anför berättelsen i sin *Speculum Ecclesiæ*, hvari han resumerar all den religiösa undervisning som af prästerskapet lämnades folket. Jfr ofvan, pag. 35, 36.

[1] Se: *Lucien Lecureux*, Les anciennes peintures des églises de Laval (i: Revue de l'art chrétien 1910, pag. 223—240).

är Theophilus som återfår förskrifningssedeln. Följande vers återger så hela berättelsen:

"Theophilus donna son âme
Au diable et lettre lui bailla;
Puis il retourna à Notre-Dame
Laquelle la lettre lui livra"[1].

Äfven på scenen tyckes denna mycket dramatiska berättelse länge ha framställts. Den inre strid, som den skildrar, mellan en god och en ond makt, symboliserade af Maria och Satan, var ett ämne, som väl stämde öfverens med medeltidens tänkesätt. Det frestade mysterieförfattarne. Man spelade det under 1300-talet, liksom under 1500-talet. Föreställningar däraf gafs i Aunai år 1384[2]. Hur därvid tillgick framgår af följande: "les habitans de la ville d'Aunay et du pays d'environ eussent entrepris que le dimenche après la Nativité saint Jehan Baptiste, ilz feroient uns jeux ou commémoration du miracle qui à la requeste de la virge Marie fust fait à Théophile ouquel jeu avoit un personnage de un qui devait getter d'un canon"[3].

[1] Jfr för öfrigt beträffande legendens uttryck i den kyrkliga konsten *Mâle, É.*, L'art religieux du XIII[e] siècle pag. 300, not. 2.

[2] Se *Petit de Julleville*, Les mystères, T. 2. Paris 1880, pag. 185.

[3] *Jubinal, A.*, a. a. pag. 269.

En föreställning gafs i Limoges år 1533 och en i Mans *sur la place des Jacobins* 1539[1]. Troligt är att stycket sedan spelades öfver hela Frankrike[2].

---

[1] *Petit de Julleville*, a. a. och del, pag. 185.

[2] *Mâle, É.*, L'art religieux de la fin du moyen âge, pag. 210.

---

VII.

## Theophilus-legendens släktskap med andra medeltida berättelser.

Striden mellan en ond och en god princip, symboliserade af Satan och Maria, och särskildt "pactum cum diabolo" eller djäfvulsförbundet — som vi sett ett drag af konstitutiv betydelse i Theophiluslegenden — stämde så väl öfverens med medeltidens dualistiska uppfattning och åskådningssätt, och fick därför ofta uttryck i konsten och litteraturen. Det är särskildt trenne medeltida berättelser som i detta afseende äro starkt befryndade med Theophilus-legenden, och som det därför i detta sammanhang kan vara på sin plats att nämna, då i dem alla berättelsens gång slående erinrar om Theophilus' historia, och djäfvulsförbundet för dem alla är gemensamt. Det är berättelserna om:

1) *Proterius' tjänare,* 2) *Anthemios* och 3) *Militarius.*

**Proterius' tjänare.**

Historien om Proterius' tjänare tillskrifves Amphilochius, ärkebiskop af Iconium [1]. Den finnes i skildringen af Basilius af Cæsarea och berättar följande:

En senator, Proterius, hade bestämt sin dotter för klostret. Men en hans tjänare älskar dottern och vänder sig till en trollkarl (unum abhominandorum incantatorum) för att förhindra klosterinspärrningen. Denne lofvar föra honom till djäfvulen, ifall han (tjänaren) är beredd att förneka Kristus och ge en skriftlig bekräftelse härpå. Tjänaren förklarar sig beredd härtill, och trollkarlen ger honom ett bref med dessa ord: uade secundum talem horam noctis; sta super monumentum gentilis et exalta cartam in aëre et adstabunt tibi, qui debent te ducere diabolo. Tjänaren gör så. Berättelsen fortsätter: continuo adstiterunt ei principes potestatis tenebrarum spiritali nequitia et apprehendentes errantem cum gaudio magno duxerunt eum, ubi erat diabolus . . .

Et suscipiens missas a malefico litteras dixit ad miserum: credis in me? Qui ait: credo. Et ab-

[1] Den grekiska texten utgafs af *P. Combefis*: Oeuvres d'Amphiloque, Paris 1644.

negas Christum tuum? Qui respondit: abnego. Fordringarna för hjälps erhållande äro de vanliga: "fac mihi manu scriptam Christi tui et baptismatis abrenuntiationem uoluntariam . . ."

Tjänaren går in härpå . . . "qui disposuit propria manu scriptum sicut quæsitum fuit" — och når slutligen sitt mål. Han gifter sig med dottern. Men snart förråder han sig genom att ej gå i kyrkan. Hustrun beger sig med mannen till Basilius, hvilken innesluter honom i kyrkan. Efter bön och fasta i 40 dagar för Basilius honom åter vid handen in i kyrkan. Nu kommer djäfvulen och vill föra bort tjänaren men Basilius uppmanar folket att höja händerna mot himlen i bön. Då händer, att förskrifningssedeln kommer flygande genom luften i händerna på Basilius: "Ecce manu scripta pueri per aerem delata et ab omnibus uisa uenit et inposita est manibus memorabilis nostri patris et pastoris". — Basilius sönderrifver sedeln, hvarpå tjänaren tar nattvarden, och Basilius ger ett gästabud för folket[1].

[1] Flera latinska öfvers. och varianter finnas af denna berättelse. I Acta Sanctorum (14 Juni) återges en övers. efter Amphilochius. Hrotsvitha har en version häraf. Surius (Vitæ Sanctorum) meddelar äfven en latinsk text. Jfr *W. Meyer:* Radewins Gedicht über Theophilus i Sitzungsberichte der Acad. d. Wiss. zu München, phil. hist. Classe, Heft I 1873, pag. 50 ff.

Förloppet i denna berättelse är således ungefär likartadt med Theophilus-legendens. Blott att målet som eftersträfvas genom förbundet är olika. Men en viktig olikhet mellan de två berättelserna faller dock genast i ögonen. I "Proterius' tjänare" spelar Maria ingen roll. W. Meyer[1] anser därför "Proterius' tjänare" äldre än Th.-legenden. Ty liknande berättelser finnas många i Vitæ Patrum, lång tid innan Mariakulten nått en sådan hög utveckling, som Theophilussagan förutsätter. Första ursprunget till ett sådant djäfvulsförbund, som sedan så ofta möter i litteraturen, skulle således ej vara att finna i Theophiluslegenden utan i berättelsen om Proterius' tjänare.

### Anthemios.

Berättelsen om Anthemios är en del af legenden om Maria Antiochena. Den finnes meddelad af Bollandisterna[2]. Det första kapitlet, som hos Bollandisterna har till öfverskrift: "*Mariæ educatio casta, ejus pudicitia frustra tentata ab Anthemio, vocatus in auxilium magus*" skildrar, hur Maria, en flicka i staden Antiochea i Syrien, af sin mor upp-

[1] a. a. pag. 56.

[2] Acta Ss. 29 Maj pag. 49—56.

fostrats "in divino amore". En man vid namn Anthemios intages af häftig kärlek till henne, men hon nekar honom sin gunst. Då han på intet sätt lyckas vinna henne, beger han sig slutligen till en trollkarl för att genom dennes hjälp nå sitt mål. Trollkarlen lofvar genast sitt bistånd: "Domum . . . mihi commonstrato, de ceteris ne sis solicitus: cras etenim nocte ipsa, tibi sistam puellam ad lectum in quo dormis". — Emellertid uppfylles ej löftet: totam noctem vigilasse frusta illi [Anthemio] fuit. Han beger sig ånyo till trollkarlen, hvilken urskuldar sig och lofvar, att löftet säkert skall infrias påföljande natt. Anthemios vänder tillbaka, men det går ej bättre nu än natten förut: nocte vero redeunte, turbatus nefaria illa cogitatione, rursum vigilabat, multumque speculabatur ipse secum.

Det andra kapitlet — *"inducta per magiam ad Anthemium Maria, prudenter se ab illo expedit"* skildrar hur flickan slutligen genom trollkarlens bemedling föres till Anthemios. När modern och Maria en gång äro på väg till kyrkan, ikläder sig en af trollkarlens utskickade moderns gestalt och lockar dottern med sig: "Ut ergo jam per unum vicum processerant in alterum ingressuræ

duo dæmones matrem inter et filiam se locarunt medios; et alter quidem, matres specie sumpta, in aliam plateam præcedens ait puælle: Veni hac, filia mea, sequere me. Et puella, matri comitem se ire rata, sequebatur dæmonem: et dæmon in ædes Anthemii ducebat". En annan demon iklåder sig flickans skepnad och följer modern in i kyrkan. Emellertid motstår Maria allt fortfarande Anthemios' kärleksböner och återvänder hem. Anthemios grubblar öfver, huru han skall kunna vinna henne, och bestämmer sig slutligen att än en gång återvända till trollkarlen, för att söka förvärfva sig samma trolldomsförmåga som denne: "quidni igitur facultates meas prope omnes illi offero, ut me sui similem reddat".

Det tredje kapitlet — Anthemios, ut magus fiat, Christum ejurat ac mox poentitentiam agit — är det som särskildt intresserar oss med hänsyn till Theophiluslegenden.

Anthemios beger sig åter till trollkarlen för att genom dennes hjälp förvärfva trolldomsförmåga. Han förklarar sig beredd att förneka dopet och det kristna namnet. Men trollkarlen gör svårigheter. Först efter flera böner låter han beveka sig och lämnar Anthemios ett bref och säger: "Accipe char-

tulam hanc et nocte profunda incoenatus, civitate egredere, ac sta in ponticulo isto· Illac ingens turba cum immani tumultu circa noctem mediam pertransibit, sedente in curru Principe: at vide sis, ne timeas, neque enim molestiæ quidquam sustinebis scriptum istud meum habens: ipsum autem tene in altum sublatum, ut conspici possit. Quod si rogatus fueris: Quid hic agis hac hora? aut quis es tu? dic: Dominus Magnus me ad Dominum meum Principem misit, cum hac charta illi deferenda. Sed caveris timere, aut te ut Christianum signare, aut invocare Christum: alioque voto tuo frustraberis“.

Anthemios gör efter tillsägelse och öfverräcker brefvet till djäfvulen. Denne är dock ej villig att genast bevilja det önskade. Han återsänder brefvet till trollkarlen. Detta upprepas ett par gånger. Djäfvulen fordar för hvarje gång mera och slutligen en skriftlig försäkran på förnekelsen. Anthemios är beredd till allt. Han skrifver: “Ego Anthemius abjuro Christum, ejusque fidem: abjuro etiam ejus baptismum ac crucem cum nomine Christiano“. Djäfvulen mottar denna försäkran och ropar med hög röst: “Christe Jesu, ecce tuus aliquando Anthemius scripto te execratus est: ego facti auc-

tor non sum: sed ipse multis precibus id postulans, professionem abjurationis sponte conscripsit, mihique tradidit . . .“

Knappt hör Anthemios detta, förrän han ångrar sig. Han börjar ropa: “Redde mihi scripturam meam. Christianus sum: oro, obsecro: Christianus esse volo . . .“ Men han får till svar: . . . “ego te, ut volo, habeo in potestate“. Anthemios beger sig till biskopen i en närbelägen stad för att söka hans hjälp. Han ändrar sig sedan helt och hållet, utdelar sina ägodelar bland de fattiga och drar sig tillbaka i ensamhet.

### Militarius.

Den tredje berättelsen, som erbjuder likheter med Theophiluslegenden är historien om Militarius. Den är mera afvikande från det vanliga schemat, men äfven här spelar djäfvulsförbundet en viktig roll. Förskrifningen sker här dock endast muntligt. — Jag ger en sammanträngd resumé äfven af denna berättelse [1].

En riddare som lefvat i sus och dus har förslösat sin egendom och ser sig snart bragt till tiggarstafven. I sin nöd erinrar han sig, att han hört sägas,

---

[1] Närmast efter *v. der Hagen:* Gesammtabenteuer IV n° 83.

att om man förskrifver sig till djäfvulen, man får hjälp af denne. Han beslöt försöka detta och gick ensam in i en närbelägen skogsdunge och ropade på djäfvulen. Denne dröjde ej med att infinna sig. Han lofvar sin hjälp, om riddaren vill förneka Gud. Glad öfver att bli fri sin fattigdom går riddaren med på allt. Nu får han åter fullt upp med pengar och fortsätter sitt lif som förut. Men efter någon tid fordrar djäfvulen att riddaren också skall afsvärja Maria, hvilken djäfvulen hatar. Riddaren vägrar bestämdt detta och börjar nu också ångra att han förnekat Gud. Då upphör all hjälp. Olyckorna bryta in öfver honom, och snart är han lika fattig igen.

Därmed är första delen af berättelsen — och den enda som i detta sammanhang egentligen intresserar oss — slut. Andra delen skildrar hur jungfru Maria hjälper riddaren, som ej kunnat förmås att afsvärja henne, i hans betryck.

VIII.

## Kort öfversikt af viktigare germanska varianter.

För enhetlighetens skull meddelar jag här några af de viktigare germanska behandlingarne af Theophiluslegenden.

Den första uppgiften om denna på modernt språk finnes i ärkebiskop Aelfric's († 1006) Anglo Saxon Homilies. I Aelfric soc. edition af dessa Homilies läses denna relation vol. 1, pag. 448[1].

De tyska medeltida diktarne Hartmann von Aue och Konrad Würzburg omnämna båda Theophilus[2].

En berättelse om Theophilus på vers, på medelhögtyska meddelar Fr. Pfeiffer i sina Marienlegenden, under nummer 23[3].

Brun von Schonebeck har också behandlat Theophilus' historia. En dikt af honom publicerades,

[1] Se *Dasent*, a. a. pag. XII.
[2] ibid. pag. XVIII, XIX.
[3] *Pfeiffer, Fr.*, Marienlegenden, a. ed. pag. 193 ff.

efter en handskrift i Göttingen, af F. Breucker (i Niederdeut. Jahrbuch XXX, pag. 81 ff.)[1].

I samme diktares "Das Hohe Lied", publicerad 1893 af A. Fischer, förekommer ett afsnitt om Theophilus[2]. Denna affattning är så till vida intressant som här uttryckligen säges att förskrifningen skall ske *med blod.* Detta drag återfinnes äfven hos Rutebeuf: "de son san les escrist"[3] och i Legenda aurea[4].

En dramatisk affattning från 1300-talet, på låg-tyska publicerades 1849 af L. Ettmüller[5].

På flamländska föreligger ock en längre dikt (1854 vers) om Theophilus, publicerad 1836 af Ph. Blommaert under titeln: "Theophilus, gedicht der 14e eeuw, gevolgd door drie andere Gedichten van hetzelfde tydvak uitgegeven [door] P. L. B. Gent 1836[6].

---

[1] Jfr *Petsch, R.*, a. a. Vorwort.

[2] Se *Stuttgart*, Litt. Verein. a. d. pag. 187, v. 6203 ff.

[3] Jfr ofvan pag. 78. Se äfven *Roskoff*, a. a. I, pag. 347.

[4] Se ofvan pag. 41.

[5] Theophilus, der Faust des Mittelalters. Schauspiel aus dem 14 Jahrh. in niederdeutscher Sprache. Erläutert und herausgegeben von Ludwig Ettmüller. (= Bibliothek der gesammten deut. National-Literatur. Bd. 27). 1849.

[6] Jfr *Dasent*, a. a. pag. xx.

En fornsvensk version af Theophilus ingår i Codex Buræanus och utgafs af G. Stephens i Svenska fornskriftsällskapets samlingar[1]. En helt kort och summarisk relation.

För öfrigt hänvisar jag rörande litteratur öfver germanska affattningar till anförda arbeten af Ettmüller, Dasent och Petsch[2].

[1] Se Stockholm, Sv. fornskriftsällskapet. Samlingar. Del. 4. (= Ett fornsvenskt legendarium) pag. 28—29. Stockholm 1847.

[2] Se äfven *Sepet*, a. a. pag. 27.

IX.

## Sammanfattning.

Efter denna detaljundersökning och analys af Theophiluslegendens romanska varianter, återstår det nu, att med ledning häraf draga några slutsatser med afseende på de olika versionernas inbördes förhållande. De likheter mellan texterna, som här och hvar i det föregående påpekats, kunna åtminstone ge några synpunkter vid denna frågas afgörande, äfven om man måste vara ytterst försiktig, när man drager några konklusioner härur. För att få en fullständig uppfattning om det inbördes förhållandet mellan de olika behandlingarna, är ett studium af legendens germanska afläggare nödvändigt. Det kan ju nämligen mycket väl tänkas, att genom dem upplysningar kunna vinnas om för romanska och germanska texter gemensamma källor. Men några slutsatser tror jag dock man vågar draga af den föregående undersökningen.

Det är tydligt, att de grekiska texterna kunna

lämnas helt och hållet å sido. Längre tillbaka än till de latinska öfversättningarna gå med säkerhet icke de många variationerna. Om vi, så vidt möjligt, tillämpa de ofvan, pag. 48, nämnda synpunkterna, blir resultatet följande:

Med *Paulus Diakonus* öfverensstämma:

*Hrotswitha*, *Marbod* (och till Marbod ansluter sig *Radewinus*) *Fulbertus*, *Sigibertus Gemblacensis*, *texten i B.-H.* och i *Legenda aurea.*

Med *Gentianus Hervetus:*

*Petrus Canisius* (och till denne ansluter sig *Martinus Delrius*).

Hvad beträffar *Vincentius Bellovacensis*, visar han, som nämnts, flera likheter med Paulus Diakonus, men äfven flera afvikelser. *Adgar* öfverensstämmer med *Vincent. Bell.* och har samma afvikelser från Paul. Diak. som denne. Antagligt är därför, att *Vincent. Bell.* och *Adgar* haft någon gemensam källa — någon längre latinsk prosaöfversättning. *Gautier de Coinci* är friast af alla behandlingar — för öfrigt gäller om honom detsamma som om Vincent. Bell. *Rutebeuf* har jämte andra versioner äfven känt till Gautier. *Gonzalo* och *Alfonso el Sabio* visa många öfverensstämmelser med Gautier de Coincy. Hvad beträffar den af D'Ancona publi-

serade italienska texten ha ofvan likheter påpekats med Gautier, Adgar och Rutebeuf. Den af W. Friedemann meddelade versionen återgår troligen på Legenda aurea.

Om de kortare antydningarne hos Petrus Damianus, Bernhard af Clairvaux, Albericus Triumfontium, Martinus Polonus etc., är det naturligtvis omöjligt att i detta sammanhang göra några uttalanden.

---

De ofvan nämnda tre berättelserna, Proterius' tjänare, Anthemios och Militarius, hade, som nämnts, vissa omisskännliga likheter och beröringspunkter med Theophiluslegenden. Men samma motiv träffas på många andra håll. Hvem har ej hört någon af de många folksagor, i hvilka ett sådant förskrifvande till djäfvulen just är hufvudsaken. Variationerna af detta motiv äro i själfva verket legio. Ja, man kan säga, att ännu den dag i dag samma föreställningssätt, som gjort Theophiluslegenden så populär, allt fortfarande bibehåller sin makt öfver folkfantasien. — I konstnärligare form återfinna vi äfven legendens motiv i nyare tid. Den tyska

folkboken af 1587 "Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer unnd Schwartzkünstler, etc.", följes i England af Marlowes "Life and death of Dr. Faustus (1588). I Spanien varierar Calderon samma motiv i sin "El magico prodigioso", och när några tyska puppenspiele, dem Goethe kom att se, spela den kända historien, ger den gamla legenden uppslaget till en af världslitteraturens märkligaste skapelser. Den återfinnes — oändligt fördjupad och fylld med helt nytt lif och innehåll — i Goethes Faust.



X.

## Bibliografi.

*Acta Sanctorum,* Febr., IV.

„ „ Maj, XXIX.

„ „ Juni, XIV.

*Albericus Triumfontium,* Chronicon. Hanover 1698.

*Alfonso X,* Cantigas de Santa Maria. Las publica La real academia española. I, II. Madrid 1889.

*D'Ancona, A.*, se: Rappresentazioni ...

*Andersson, H.*, Étude linguistique sur une version de la légende de Théophile. Uppsala 1889.

*Anglia,* VII.

*Barack, K. A.*, Die Werke Hrotsvitas. Nürnberg 1858.

*Bartsch, K.* & *Horning, A.*, La langue et la littérature françaises. Paris 1887.

*Becker, P. A.*, Geschichte der spanischen Literatur. Strassburg 1904.

*Bernardus,* Divi Bernardi ... abbatis ... opera omnia. Antwerpen 1609.

*Biblioteca de Autores españoles* [51]. Madrid 1860.

*Bibliothek, altfranzösische,* hrsg. von W. Foerster. Bd IX. Heilbronn 1886.

*Bibliothek* der gesammten deutschen National-Litteratur. Bd. 27. Quedlingburg und Leipzig 1849.

Bibliothèque de l'École des Chartes, se *Paris.*

*Coleccion* de poesias castellanas anteriores al siglo XV, ilustradas con algunas notas... por D. Thomas Antonio Sanchez. Tom. II, III. Madrid 1780, 82.

*Dasent, G. W.,* Theophilus in Icelandic, Law German and other tongues. London 1845.

*Delrius, M.,* Disquisitionum Magicarum Libri VI, Coloniæ Agrippinæ. 1633.

*Ebert, A.,* Allgemeine Geschichte der Litteratur des Mittelalters. Del III. Leipzig 1887.

*Enlart, C.,* Le musée de sculpture comparée de Trocadéro. Paris 1911.

*Ettmüller, L.,* Theophilus, der Faust des Mittelalters (= Bibliothek d. ges. deut. National-Litt. Bd 27). Quedlingburg und Leipzig 1849.

*Fitzmaurice-Kelly, J.,* Litterature espagnole. Paris 1904.

*Friedmann, W.* se: Gesellschaft f. roman. Litt. Bd. 14.

*Fulbertus Carnotensis,* Opera varia. Paris 1608.

*Gautier de Coincy,* Les miracles de la Sainte Vierge. Ed. *Poquet.* Paris 1857.

*Gesellschaft f. roman. Litteratur.* Bd 14. (= Altitalienische Heiligenlegenden hrsg. v. Wilh. Friedmann). Dresden 1908.

[*Gröber, G.*,] Grundriss der rom. philologie. II, 1. Strassburg 1902.

*v. der Hagen*, Gesammtabenteuer, IV. Stuttgart 1850.

*Histoire litteraire de la France* Bd. XI, XII, XIII, XVI, XVIII, XIX.

*Horst, G. C.*, Dämonomagie ... I, II. Frankfurt am Main 1818.

[Jacopus de Voragine] Legenda aurea, rec Th. Græsse. Vratislaviæ 1890.

*Jubinal, A.*, Oeuvres complètes de Rutebeuf. Del II. Paris 1839.

*Kressner, A.*, Rustebeuf's Gedichte. Wolfenbüttel 1885.

*Kölbing, E.*, Beiträge zur vergleichenden Geschichte der romantischen Poesie und Prosa des Mittelalters ... Breslau 1876.

*Lecureux, L.*, Les anciennes peintures des églises de Laval (i Revue de l'art chrétien, 1910).

*Legenda aurea* se: *Jacopus de Voragine.*

*Le Grand d'Aussy:* Contes et Fabliaux. Paris 1779—81.

*Lipomanus, A.*, De vitis sanctorum, 1568.

*Maillet, D.*, Le miracle de Théophile. Rennes 1838.

*Mâle, E.*, L'art religieux de la fin du moyen âge en France. Paris 1908.

——, L'art religieux du XIII[e] siècle en France. Paris 1902.

*Martinus Polonus*, Martini Poloni Archiepiscopi Consentini . . . opera. Basel 1559.

*Meinander, K. K.*, Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. Helsingfors 1908.

*Meyer, W.*, Radewin's Gedicht über Theophilus (i *München*, Ak. d. Wiss. Sitzungsberichte, phil. hist. Cl. 1873).

*Michel, A.*, Histoire de l'art. I, 2.

[*Migne*], Patrologiæ cursus completus. Patres latini. 144, 160, 172, 179.

[*Monmerqué, L. J. N.* & *Michel, Fr.*], Theâtre français au moyen âge. Paris 1839.

*Moreri, L.*, Dictionnaire historique . . . Tom. III. Paris 1759.

*Mussafia, A.*, Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden (i *Wien* K. Ak. d. Wiss. Sitzungsberichte Phil.-hist Cl. Bd. 113, 115, 119, 139).

*Neuhaus, C.*, Die Quellen zu Adgars Marienlegenden. Inauguraldiss. Erlangen 1882.

——, Adgar's Marienlegenden . . . (= Bibliothek, altfranzösische. Bd IX.) Heilbronn 1886.

Paris, École des Chartes, Bibliothèque, 33. 1872. 55. 1894.

*Paris, G.*, La littérature française au moyen âge. Ed. 2. Paris 1890.

*Paris, P.*, Les manuscrits français de la Bibliothèque du Roi. III, IV, VI. Paris 1840, 41, 45.

*Petit de Julleville, L.*, Les mystères. Del. 2. Paris 1880.

*Petrus Canisius*, De Maria virgine incomp. . . . Ingolstadt 1577.

*Petsch, R.*, Theophilus, . . . hrsg. von R. Petsch. (= Bibliothek, german. Abt. 2. Bd 2). Heidelberg 1908.

*Pfeiffer, Fr.*, Marienlegenden. Neue Ausgabe. Wien 1863.

*Pillion, L.*, Les sculpteurs français du XIII[e] siècle. Paris 1912.

*Rappresentazioni*, Sacre, dei secoli XIV, XV e XVI, raccolte e illustrate per cura di Alessandro D'Ancona. Vol. II. Firenze 1872.

*De los Rios*, Amador, J., Historia critica de la literatura española. Tom III. Madrid 1863.

*Rolfs, W.*, Die Adgarlegenden. Erlangen 1882.

*Romania*, I, VII, VIII, IX, XII, XVIII, XXIII.

*Roskoff, G.*, Geschichte des Teufels, I, II. Leipzig 1869.

*Rydberg, V.*, Medeltidens magi. Stockholm 1865.

*Sanchez, A.*, se: Coleccion de poesias castellanas ...

*Schindler, H. B.*, Der Aberglaube des Mittelalters. Breslau 1858.

*Sepet, M.*, Le miracle de Théophile. Paris 1894.

*Sommer, Aemilius*, De Theophili cum diabolo foedere. Berlin 1844.

*Stockholm*, Sv. fornskriftsällskapet, Samlingar. Del 4. (= Ett fornsvenskt legendarium, 1). Stockholm 1847.

*Studien* zur vergleichenden Litteraturgeschichte, 2. Berlin 1902.

*Stuttgart*, Litt. Verein, Bibliothek 198. Tübingen 1893.

*Surius, L.*, De Probatis Sanctorum Historiis . . . Tom. I. Coloniæ Agrippinæ. 1570.

*Ticknor, G.*, History of spanish literature vol. 1. New York 1849.

*Toldo, P.*, Leben und Wunder der Heiligen im Mittelalter, V. (i Studien zur vergleichenden Litteraturgeschichte, 2).

*Wien*, K. Ak. d. Wiss. Sitzungsberichte, Phil.-hist. Cl. 1867.

*Villon, Fr.*, Oeuvres complètes. Paris 1854.

*Vincentius Bellovacensis*, Speculum historiale. Nürnberg, Anton Koberger 1483.

Zeitschrift f. roman. Philologie I, II. Halle 1877, 78.

---

## Rättelser och tillägg.

*Pag. 72 not 2* står *Le Grand* läs Le Grand d'Aussy.

*Pag. 16 m. fl.* En kort anmälan af *Sepet's* arbete *Le Miracle de Théophile* finnes i Bibl. de l'école des Chartes, 55, 1884. pag. 379, af E. G. Ledos.

*Pag. 123 ff.* En "Prière Théophile" i 47 6-radiga strofer publicerades år 1872 af Félix Herbet under titel: Prière Théophile, dit du XV[e] siècle, publié pour la première fois d'après un ms. [par Félix Herbet.] Chateauroux, typographie de A. Nuret. 1872. In 8:o de 24 p., tiré à 52 exemplaires. Den börjar:

Glorieuse vierge royne,
En qui pur la vertu divine,
Jhesu Crist prist humanité,
Tu qui es fontaine et racine
De tous biens, mon cuer enlumine
Doulce dame, par charité.

Se härom vidare en kort notis i Bibl. de l'école des Chartes, 33, 1872. pag. 618—619.

*Till kap. VIII.* En fornsvensk version af Theophilus finnes äfven i Codex Bildstenianus. Följande arbeten om germanska varianter böra nämnas:

Theophilus, middelnederlandsch gedicht der XIVe eeuw, op nieuw uitgegeven door Dr. J. Verdam Amsterdam, 1882, 8:o.

Theophilus. Niederdeutsches Schauspiel aus einer Trierer Handschrift des XV Jahrhunderts. Mit Einleitung, Anmerkungen und Wörterbuch von Hoffmann von Fallersleben. Erster Druck. Hannover 1853. 8:o.

Theophilus. Niederdoutsches Schauspiel, in Zwei Fortsetzungen, aus einer Stockholmer und einer Helmstädter Handschrift. Mit Anmerkungen von Hoffmann von Fallersleben. Hannover 1854. 8:o.

Theophilus. Das Faust-Drama des deutschen Mittelalters übersetzt und mit einer erläuternden Einleitung versehen von J. Wedde. Hamburg 1888.

Paris, Bibl. de l'Arsenal.

cod. 903.

(Se ofvan pag. 115—117.)

de theophilo.
Theophilus potencia
sublimis in cilicia.
subdita calamitate
caruit prosperitate.
Amittens mundi gloriam
corruit in tristiciam.
Cum ex alto ruit altus
teruit eum grauius saltus.
Nam quanto gradus altior
tanto casus est grauior.
Hic sciens debitam.

poculi dulcoris amari.
esuriens saturari
uoluptate seculari.
quondam consilio iudei.
iudeus seduxit eum.
Stultus stultum urbis sui.
zabuloque presentauit.
quem prophanus prophanauit.
et promissis supplantauit.
seductus christum negauit.
demonium adorauit.
ei sese subiugauit.
quod dolo fallaci iurauit.
cyrographo confirmauit.
quod anulo sigillauit.
honorem recuperauit.
diuitiis habundauit.
Hic in lacu fecis mersus.
in se tandem est reuersus.
Abhorrens scelus nimium.
imperatricis omnium.
ecclesiam ingreditur.
ubi nimis affligitur.
Hic diebus quaterdenis.
se grauibus torquet penis.
O quis narret suspiria.
planctus. luctus. ieiunia.
uigilias et alia que sustinebat
nimia penitentia angustia.
Marie nomen inuocat.
et in ipsa spem collocat.
Orat plenus miserie.
plenam misericordie.
mole pressus tristicie.
pulsat portam leticie.
Quisquis sordibus inheret.
quisquis pro delictis meret.
de uenia non desperet.
sed in dei matre speret.
Nam auris sacre parentis.
exaudiuit precem flentis.
Clemens oculis clementis.
cor respexit penitentis.
Pia reum uisitauit.
prius eum increpauit.
dehinc mestum confortauit.
spem flebili reparauit.
cyrographum restaurauit.
sopitus euigilauit.
uehementer exultauit.
miram rem predicauit.
ad presulem properauit.
clerum. plebem conuocauit.
cuncta cunctis declarauit.
ut pontifex imperauit.
cyrographum concremauit.
Hinc omnes letificauit.
et ad laudes inflammauit.
quem presul communicauit.
ut sol uultu radiauit.

templū uirginū intrauit.
ibi summis inhiauit.
triduo perseuerauit.
dn̄m glorificauit.
dn̄am magnificauit.
post triduū exspirauit.
ad utrūq; transmigrauit.
Hinc utriq; preconium.
festiue gaudet omnium.
deuotio fidelium.

## INNEHÅLL: